

OSMANLI DÖNEMİNDE ANTAKYA'NIN FİZİKİ VE DEMOGRAFİK YAPISI 1709-1860*

Yrd. Doç. Dr. RİFAT ÖZDEMİR**

I - Antakya'nın Tarihî Gelişimi

"Antakya" kelimesi'nin "örtü" veya "halı"yı ifade ettiği tahmin edilmektedir.

Tarihî Antakya (Antakiya, Antiochia) şehri, 35° 52' ve 37° 04' kuzey enlemleri ile 35° 46' ve 36° 35' doğu boylamları arasında, Âsi nehrinin aşağı ucundaki münbit ovanın kenarında, denizden 440 m. yükseklikteki Habibü'n-Neccar Dağı'nın eteklerinde, Fırat havzasından Akdeniz'e, Akdeniz ve Suriye'den Anadolu'ya giden yolların kavşak noktasında kurulmuş, Türk-İslâm karakterleri bir yerleşim merkezidir.

Şehir, muhtemelen M.Ö. 300 tarihlerinde I. Seleukus tarafından kurulmuş ve kısa sürede gelişerek hem Roma ve İskenderiye gibi kalabalık bir şehir, hem de önemli bir idare merkezi olmuştur. Bu durum, Sâsânîler'in, Roma İmparatorluğu'nu Asya'da zayıflatmak için bir taraftan askerî harekâtlarda bulunurken, öbür taraftan *Nesturî Kilisesini* batıdan ayırma teşebbüslerine (260 ve 499 senelerinde) kadar sürdü. Şehir bir taraftan İran ordularının saldırısı, diğer taraftan zelzele felâketi (m.s. ilk beş asırda ondan fazla zelzele olmuştur) karşısında tahrip oldu. Sâsânî hükümdarı I. Husrev tarafından tahrip edilen şehir, Roma imparatoru Justinyanus tarafından daha küçük ölçekte yeniden kuruldu. Fakat yeni kurulan şehir de askerî akınlardan kurtulamadı. Bu sefer güneyden gelen Müslüman Arap Ordularının taarruzuna maruz kaldı ve M.S. 6338'de (h. 17) Müslümanların eline geçti. Bu hâkimiyet M. S. 969 (h. 358)'a kadar sürdü ve bu tarihte Bizans'ın eline geçti. Bizans hâkimiyeti 1084 m. (477 h.) tarihine kadar sürdü ve 1084'te tekrar Müslümanların eline geçti. Bu hâkimiyet de fazla

* Bu makalenin kısa bir özeti 1-2 Haziran 1990 tarihleri arasında, Antakya'da, Hatay Valiliği ile Özel Kültür Eğitim Merkezi tarafından müştereken tertiplenen "I. Hayat Tarih ve Folklor Sempozyumu"na tebliğ olarak sunulmuştur.

** Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Elazığ Türkiye.

sürmedi ve bir sene sonra, yani 1085 m. (478 h.)'te, şehir, Konya Selçuklu Sultanı I. Süleyman'ın eline geçti. I. Süleyman'ın vefatı üzerine, Selçuklu Sultanı Melikşah 1086 m. (479 h.) şehri hâkimiyeti altına alarak, Yağı Basan'ı vali tayin etti. Bu Türk hâkimiyeti de 1098 m. (492 h.) tarihine kadar sürdü ve bu tarihte Haçlı'ların eline geçti. Haçlı hâkimiyeti 1268 m. (666 h.) tarihine kadar sürdü. 1268 tarihinde, Mısır Memluklar'ından Sultan Baybars, şehre hâkim oldu. Memluk hâkimiyeti, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferine kadar devam etti. Yavuz Selim'in 1514'te kazandığı Çaldıran zaferinden sonra, 1515 m. (921 h.) (1517 tarihi de verilmektedir) Osmanlı egemenliğine geçti. Bu tarihten sonra oluşturulan idarî düzenlemede "*Haleb Eyaleti*" ne bağlı bir "*Sancak*" (Liva) haline getirildi. Buraya tayin edilen "*Sancak Beyleri*" de Sancak merkezî olarak tesbit edilen *Antakya*'da oturmaktaydı. Antakya'nın idarî düzenlemedeki yeri her zaman "*Sancak*" olarak kalmadı. Değişik tarihlerde yapılan idarî taksimatlarda yine "*Haleb Eyaleti*" ne bağlı "*Kaza*" haline getirilerek idare edilmeye çalışıldı. Bu durum, 1918 tarihine kadar sürdü. Bu tarihten sonra İngilizler'in daha sonra da Fransızlar'ın işgaline uğradı. 1921'de imzalanan *Ankara Antlaşması* gereğince idarî muhtariyeti sağlandı. 1937'de ise "*Hatay Devleti*" adı altında devlet oldu. 1939 tarihinde ise anavatan Türkiye'ye iltihak etti¹.

Değişik tarihlerde bu şekilde el değiştiren "*Antakya*" bugün Türkiye'nin "*Hayat Vilayet*" merkezidir. Hububat, zeytin, narenciye, ipekböcekçiliği ve dericilik sanayii açısından önemli bir merkez durumundadır.

II- Antakya Kal'ası ve Fonksiyonları

Antakya Kal'asının inşa tarihi, şehrin kuruluşu kadar eski olmalıdır. Muhtemelen M.Ö. 300 tarihlerinde şehri kuran I. Seleukus, şehrin güvenliğini sağlamak amacıyla belirli ölçülerde müstahkem bölümler yaptırmış olmalıdır. Romalılar'ın, kal'aya yeni ilaveler yaparken, bazı yerleri de genişletmeleri bunu göstermektedir.

Antakya Kal'ası, Âsi nehrinden başlayıp, *Habibü'n Neccar Dağı* ile *Silpius Dağı* üzerindeki beş tepe ve yamaçlardan geçerek yine nehirde son bul-

¹ Streck; "*Antakya Maddesi*". *İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1965, s. 456-459; *Yurt Ansiklopedisi*; "*Hayat Maddesi*", C. 5, İstanbul, 1982, s. 3369-3503; Halil Sahillioğlu; "*Antakya*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* için yazılmış maddedir. Aynı madde, 1-2 Haziran 1990 tarihlerinde Hayat'da yapılan "*I. Hayat Tarih ve Folklor Sempozyumu*"na tebliğ olarak da sunulmuştur.

maktaydı. Kal'a, 1,5 km. genişliğinde, 3,5 km. uzunluğundaki (antik Antakya şehri bu ölçülerin 5 katı kadardı) şehri kuşatan, 12 km. genişliğinde, kesme taş ve tuğladan yapılmış, müstahkem büyük bir yapı olmalıdır. Bu hacmi ile şehrin bütün mahallelerini bünyesinde toplamaktaydı.

Değişik tarihlerde yapılan çalışmalardan anlaşıldığına göre, kal'anın tespit edilebilen belli başlı kapıları şunlardır: 1- Doğuda *Halep Kapısı* (Saint Paul, Bâb Bulus'da denmektedir), 2- Batıda *Akakıyr Kapısı* (Surların bitişğinde olmalıdır), 3- Güneyde *Saint Pierre Kapısı* (Bâb Butrus), 4- Yine Güneyde *St. Georges Kapısı* (Bâb Curcus), 5- Hacıkruş (eşek boğan) denilen yerde *küçük Demir Kapı*, 6- Âsi Nehri üzerindeki köprüye açılan *Köprü Kapısı*, 7- *Bahçeler Kapısı* (Bâbü'l-Cenayin, Duc Kapısı'da deniyordu), 8- *Köpek Kapısı* (Porte du Chien).

Bu özellikte inşa edilen kal'a, m.s. 69, 458, 525, 527, 551, 557, 577 ve daha sonraki tarihlerde ardarda meydana gelen depremlerle² hem şehir hem de kal'a duvarları geniş ölçüde tahrip olmuştur. Bu tahribatları, Roma, Bizans, Sasânî, Arap (İslâm) ve Türk orduları arasındaki mücadeleler sırasında meydana gelen tahribatlar takip etmiştir. Yapılan savaşlar sırasında, şehri zaptetmek amacıyla önce kal'anın tahrip edildiği, daha sonra da yeniden tamir edildiği bilinmektedir. Özellikle Bizans, Haçlı orduları ve Sultan Baybars döneminde meydana gelen tahribat ile tamiratlar bunlara birer örnek sayılmalıdır.

Şehrin etrafını çeviren kal'a, Roma İmparatoru Tiberius, Bizans İmparatoru Justinian, Haçlı komutanları tarafından bazı yerleri genişletilirken bazı yerleri de büyük ölçüde tamir edilmiştir. Bu tamirlerden sonra, Hıristiyanlığın önemli bir merkezi olarak kalmayı başaran şehir, Sultan Baybars'ın elinden kurtulamadı. Sultan Baybars, şehri kuşattığı zaman, fetihle oldukça zorlandı. Bu mukavemet karşısında, surları tahrip etmeye mecbur kaldı. Bu tahribattan sonra, her ne kadar Baybars kal'a ve şehri imar ettirdi ise de eski kudretine kavuşturamadı. Bundan sonra surların birçok yeri kaderi ile başbaşa kalırken, şehir de Hıristiyanlığın önemli merkezi olma niteliğini kaybetti. Selçuklu ve Osmanlı döneminde küçük bir şehir olarak kaldı³.

² Antakya Arkeoloji Müzesi, *Antakya Şer'iyye Sicili*; Defter No; 2, Sayfa No: 99. Bu belgeden anlaşıldığına göre 1736 (1194 h.) tarihlerinde Antakya'da kuvvetli bir zelzele olmuştur. Birçok yapının yanında Antakya Bedesten'in de yıkılmasına neden olmuştur.

³ Streck; "Antakya Maddesi", *I.A.*, C. 1, s. 456-459; *Yurt Ansiklopedisi*; "Hayat Mad.", C. 5, İstanbul, 1982, s. 3383-3402; Halil Sahillioğlu; *a.g.tebliğ*.

Şehre, kuzeydoğudan gelen "Halep yolu", güneybatı istikametinde "Samman Dağ"ı (Süveydiye) yani Akdeniz'e kadar uzanıyordu. Buradan deniz yolu ile Mısır, Venedik, İzmir, İstanbul gibi merkezlere ulaşıyordu. Anadolu içlerinden çıkan bir başka yol da, kuzey ve kuzeydoğu istikametinden başlayarak şehre ulaşıp, oradan Harbiye (Defne) üzerinden güneye ulaşıyordu.

Yukarıda değişik özelliklerini anlattığımız Kal'a, Osmanlı döneminde ne durumdaydı? Ne gibi fonksiyonları icra etmekteydi? Belirli oranlarda ne gibi tamiratlar görmüştür? Diğer Osmanlı kal'alarında gördüğümüz "Kal'a Görevlileri" denilen "Dizdar, Kal'a Kethüdası, Kal'a Erleri" vb. gibi görevliler bu kal'ada da görev yapmakta mıydı? vb. gibi değişik sorular akla gelmektedir. 1709 tarihinden itibaren incelemeye tabi tuttuğumuz "Antakya Şer'iyye Sicilleri"nde kal'anın fonksiyonları ile "Kal'a görevlileri" hakkında bazı belgeler tespit etme imkânımız oldu. Bu belge ve bilgilerle, bu konuları biraz olsun aydınlatma imkânımız olduğu halde, kal'anın bu dönemdeki genişliği, hangi bölümlerinin kullanıldığı, nerelerinin tahrip olduğu, ihtiyaç duyuldukça nerelerinin tamir edildiği, hangi malzemelerin kullanıldığı, ne kadar akçe sarf edildiği, kaç usta ve ırgad'ın çalıştırıldığı vb. gibi konuları net olarak aydınlatma imkânımız olmadı. Bu konuda, *Osmanlı Arşivleri* üzerindeki çalışmalarımız devam etmektedir.

III- Osmanlı Döneminde Antakya'nın İdarî Statüsü ve Şehrin Mahalleleri

Osmanlı yönetimi, bir bölgeyi feth edince, o bölgenin insan ve ekonomik potansiyelini öğrenmek amacıyla "tahrîr" (sayım) yaptırırdı. O tahrîrden sonra, idarî taksimatı, askerî üniteleri, ekonomik gelir kaynaklarını, örfî ve şer'î vergi çeşit ve miktarlarını ayrı ayrı tespit edip defterlerini tanzim ettirirdi.

Kazanılan toprağın coğrafi ve ekonomik özelliği belirlendikten sonra "eyalet, sancak, nahiye, köy ve mezraa" esasına göre idarî taksimat tamamlanırdı. Tesbit edilen bu idarî ünitelerin sayıları her zaman aynı kalmayıp değişkenlik arzede bilirdi. Meselâ: 1595 tarihinde imparatorluk 8'i Avrupa'da, 4'ü Afrika'da, 28'i de Asya'da olmak üzere 40 "eyalet"e ayrılırken, 1609'da ise 23'ü "has", 9'u "Sâlyâneli" olmak üzere 32 "eyalet"e ayrılmıştı⁴.

⁴ Şerafettin Turan; "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yılığ*, Erzurum, 1961, s. 201-232.

İmparatorluk yöneticilerinin, kuruluştan beri takip ettikleri bu politika, 1514'den sonra alınan topraklar için de geçerli oldu. 1515 (1517)'de Osmanlı egemenliğine alınan Antakya, idarî açıdan "Merkez Antakya Kazası", ona bağlı batı'da "Süveyde (Süveydiye) Nahiyesi" (Samandağ), güney'de Keldağ'dan (Cebel-i Akra) adını alan "Cebel-i Akra Nahiyesi" (Merkez Antakya'nın güneyindeki bazı köyler, Altınöz ile Yayladağ köylerinden bazıları), kuzeydoğu'da yer alan "Kuseyr Nahiyesi", güneydoğu'da yer alan "Altınöz Nahiyesi" (Altınöz Kazası), en güneyde "Ordu Nahiyesi" (Yayladağ Kazası) denilen nahiyeler ve onlara bağlı köy ve mezraalardan oluşan bir "Sancağ" (Liva) durumuna getirilip "Halep Eyaleti"ne bağlanmış idi⁵. Bu idarî ünite her zaman "Sancağ" olarak kalmadı. Zaman zaman yapılan idari düzenlemelerde "Kaza" statüsüne getirilerek idare edilme cihetine de gidildi. Bu idarî ünitenin gelirleri de "Mukataa" haline getirilmişti. XVIII. yüzyılın başlarından Tanzimat'a kadar olan dönemde, "Sancağ" (veya Kaza) "Halep Beylerbeyi" tarafından atanan "Voyvoda" veya "Mütesellim"ler tarafından idare edildi⁶. Atanan "Voyvoda" veya "Mütesellim" hem idareci hem de maliyeci gibi davranıyordu. Bu idarî özelliğinden dolayı "Antakya Sancağı"nı "Mukataa sancağ" olarak tanımlamak mümkündür.

Antakya'nın "Halep Eyaleti"ne bağlı bir idarî ünite olarak yönetilmesi, Tanzimat'tan sonra da devam etti. 1867 (1284 h.) 1904 (1322 h.), 1906 (1324 h.) tarihli "Halep Vilayet Salnâmeleri"ne bakılacak olursa durum net olarak görülmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz kaza ve nahiyeler hemen hemen bir bütün halinde "Halep Eyaleti"ne bağlı gözükmektedir⁷.

İncelediğimiz dönemde "Voyvoda, Mütesellim, Yeniçeri Serdarı, Kethüda Yeri, Şehir Kethüdası, Muhtesip" vb. gibi "ehl-i örf" mensupları ile "Kadı, Nâib, Müfti, Müderrisler, Nakibü'şraf Kâim-i Makamı" vb. gibi "ehl-i ilm" ve "ehl-i şer" mensupları tarafından yönetilen "Antakya Sancağı"nın merkezi

⁵ Hayat Arkeoloji Müzesi, Antakya Şer'iyye Sicili; Defter No: 1, Sayfa No: 107-108, Belge No: 302-303; Defter No: 2, Sayfa No: 50, 183, Belge No: 65, 253 vd. Bundan sonraki dipnotlarda Antakya Şer'iyye Sicili, Antakya Ş.S. şeklinde, arkasından gelen birinci rakam defter numarasını, ikinci rakam sayfa, üçüncüsü de belge numarasını gösterecektir.

⁶ Antakya Ş.S.; Defter No: 2/s. 182, b. 252; s. 207, b. 293-294; Defter No: 12/b. 153, 154, 155 vd.

⁷ Salnâme-i Vilâyet-i Halep. Matbaa-ı Vilâyet-i Halep, Halep, 1322, s. 293-301; Antakya Sancağı'nın idarî yapısı ile Bürokrasinin işleyişini Hatay'ın Anavatana katılışının 50. yılı nedeniyle 23 Temmuz 1989 tarihinde Hatay Valiliği tarafından tertiplenen konferansta "Osmanlı Döneminde Antakya'nın İdaresi ve Yönetimde Bürokrasinin İşleyişi" konulu bir konferans olarak sunduğum için, burada ayrıntılı olarak incelemekten kaçındım.

"Antakya" şehri idi. Çevresindeki nahiyeye ve köylere merkezlik eden bu şehir, insanların oturduğu evlerden oluşan mahalle ve sokaklara, ticarî hayatın, üretim ve tüketimin canlı olarak yaşandığı çarşı ve pazarlara ayrılmış vaziyette idi. Biz, bu makalemizde sadece mahalleler ve demografik yapı üzerinde duracağız⁸.

1-1709 Tarihinde Şehrin Mahalleleri

Osmanlı şehirlerinin fizikî, demografik, idarî, askerî, malî ve beledi özelliklerinin iyi anlaşılabilmesi için, Osmanlı Arşivlerinin çok iyi incelenmesi gerekmektedir. Özellikle bölgesel çalışmalarda, "Şer'iyye Sicilleri"nin incelenmesi daha büyük bir önem arz etmektedir.

1709 (1121 h.) tarihindeki Antakya şehrinin mahallelerini öğrenebilmek için, "Antakya Şer'iyye Sicilleri"ne bakmak gerekmektedir. Bu Sicillerde, "Rûz-ı Hızır" ve "Rûz-ı Kasım" dönemi diye adlandırılan bahar ve güz dönemlerinde yılda iki defa (bazan bu sayı ikiden fazla olabilirdi) "Avânz ve Nüzül Malı" veya "Bedel-i Avânz ve Bedel-i Nüzül Malı" denilen resimlerin (vergi) toplanması için tanzim edilen "Mevkufat Defterleri Sureti", "Beylerbeyi, Voyvoda, Mütesellim" vb. gibi görevliler için toplanan resimlerin yazıldığı "Sâbyâne Defterleri", tabii afetlerde şehir masraflarının karşılanması, şehre hayat veren dinî ve sosyal yapıların tamir ve terim edilmesi, diğer devlet hizmetlerinin karşılanması için toplanan resimlerin kayıtları edildiği ve bu resimlerin "Avânz-Hâneleri" ile "Gerçek Hâneler"e, "Hâne" esasına göre dağıtıldığını gösteren "Mahallât Hâneleri Defterleri", "Mahallât Defterleri", "Hâne Defterleri", "Tarih ve Tevzi Defterleri", "Tevzi ve Taksim Defterleri", "Müfredat Defterleri" denilen defterler bulunmaktadır⁹. Bu defterlerde, şehrin mahalle listeleri, mahalle isimleri altında kaç "Avânz Hânesi" oldukları, mahalleyi oluşturan evlerin mülk veya kira olduğu, ne kadar resim ödemeleri gerektiği, bazı listelerde, mahallelerde meskûn olanların etnik veya dinî yapıları, özel durumu olan mahallelere ait bazı bilgiler, toplam "Avânz ve

⁸ Antakya'nın fizikî, idarî, askerî, malî, sosyal ve demografik yapıları ile esnaf kuruluşları, aile yapısı, etnografik değerleri vb. gibi özelliklerini bir kitap halinde yayınlamaya çalışmaktayız. Bu konuda, gerekli olan belge ve bilgiler Osmanlı Arşivlerinden toplanmış olup, yazım işi devam etmektedir.

⁹ Antakya ŞS.; Defter No: 1/s. 107, 108, b. 302, 303, 304; Defter Defter No: 2/s. 50, 100, b. 65, 66, 134. a; Defter No: 22/s. 57, b. 123 vd.; Antakya Arkeoloji Müzesi; Antakya Şer'iyye Sicili; Defter No: 1, Sayfa No: 10, 13. a-b; Defter No: 3, Sayfa No: 43. b; Defter No: 6, Sayfa No: 65, 87. a-b; Tokat Arkeoloji ve Etnografya Müzesi; Tokat Şer'iyye Sicili; Defter No: 2, Sayfa No: 6, 9; Defter No: 13, Sayfa No: 126-127; Rifat Özdemir; XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1986, s. 75-98 vd.

Nüzül Hâne” sayıları, ödenecek resim toplamı, bu mahalle listelerinin hemen devamında merkez kazaya bağlı nahiyelerin adları, bu nahiyelere tabi olan köy veya mezraaların listeleri yer almaktadır. İşte bu defterler dikkatlice incelenip, üzerinde bazı teknik hesaplar yapıldıktan sonra, mahalleler hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmamız mümkün olmaktadır. Biz, “Antakya Şer’iyye Sicilleri” üzerinde yaptığımız çalışmalar sonucunda, bu defterlerden yararlanarak, 1709 ve daha sonraki tarihlerde Antakya şehrini meydana getiren mahallelerin adlarını, dinî ve etnik yapılarını, “*Avârız ve Nüzül-Hâne Sayıları*”nı, “*Gerçek-Hâne Sayıları*”nı, mahallelerdeki mülk veya kira ev sayılarını, her mahalleye isabet eden resim miktarlarını, mahallelerdeki “*Avârız-Hânesi*” ile “*Gerçek-Hâneler*”e (ev) isabet eden resim (vergi) miktarlarını, “*Avârız ve Nüzül-Hânesi Sayıları*” ile ödenen resimlerin miktarlarını gösteren toplamları ayrı ayrı tespit ettik. Bu bilgilerden yararlanarak mahallelerin adlarını, dinî ve etnik özelliklerini, demografik yapılarını, yeri geldikçe ayrı ayrı tablolar halinde göstererek durumu aydınlatmaya çalıştık¹⁰.

1709 tarihinde şehre hayat veren mahalleler şunlardır (Bkz. Tablo 1).

¹⁰ Antakya ŞS.; Defter No: 1/s. 107, 108, b. 302, 303, 304; Defter No: 2/s. 50, 100, b. 65, 66, 134. a: Defter No: 22/s. 57, b. 123 vd. Bu vesikalar ile sicillerdeki başka vesikalardan bulduğumuz bilgileri birleştirerek ayrı ayrı tablolar çıkarma cihetine gittik. Bu tabloları arka arkaya vermek yerine, biraz aşağıda anlattığımızla ilgili başlıklar altında vererek, konunun daha iyi anlaşılmasına çalıştık.

TABLO - I

1709 TARİHİNDE ANTAKYA'NIN MAHALLELERİ

Sıra No.	MAHALLELERİN ADI	AVARİZ-HÂNE SAYILARI			AVARİZ-HÂNESİ BAŞINA ALINAN VERGİ MİKTARLARI			DÜŞÜNCELER
1	Meydan	5	—	—	45- 50	9-10	2	Her mahalledeki avârız hânelerinden 9 veya 10 sümün 2 akçe alınmış. Bütün mahalleler için aynı şerh düşülmüştür.
2	Dörtayak	14	—	—	126-140	9-10	2	
3	Sekâkin (سكاكين)	2	—	—	18- 20	9-10	2	
4	Tabi-i Sofular	19	—	—	171-190	9-10	2	
5	Sofular	26	—	—	234-260	9-10	2	
6	Menzil Maa Kanavâd (Gamdur) (منزل مع غمدور)	24	—	—	216-240	9-10	2	
7	Debbus (دبوسى)	3,5	—	—	31,5-35	9-10	2	
8	İmrân (İman) (عمران)	4,5	—	2	—	9-10	2	
9	Hümmara (حمامه)	5,5	0,5	—	—	9-10	2	
10	Şeyh Ali	5,5	—	1	—	9-10	2	
11	Habibü'n-Neccâr	30	—	—	270-300	9-10	2	
12	Tut (Dutdibi) (توت)	31	0,5	—	—	9-10	2	
13	Kantara (قطره)	11	1	—	—	9-10	2	
14	Sarı Mahmud	7	—	—	63- 70	9-10	2	
15	Sâha (Sahad) (ساحه)	4	1	—	—	9-10	2	
16	Şenbey (Şenlik) (شنلك)	4	1	1	—	9-10	2	
17	Mukbil (مقبل)	3,5	—	—	31,5-35	9-10	2	
18	Câmi-i Kebir	7	—	—	63- 70	9-10	2	
19	Kastal (قسطل)	5,5	—	2	—	9-10	2	
20	Mahsen (محسى)	19	—	—	171-190	9-10	2	
21	Günlük (Gevenlik, Könlük, Kütünk) (كوتنك)	5,5	—	2	—	9-10	2	
22	Şirince (شرنجه)	4,5	—	—	40,5-45	9-10	2	
23	Hallabü'n-Neml (Hallafü'n-Neml) (حلاب النمل)	6,5	—	2	—	9-10	2	
Toplam		247,5	4	10	2477	4,5		Bu rakamlar belgede verilen toplamlardır.
Genel Toplam		251,5 hâne 1 sülüstür (Burada 4 rub'u bir bütünü, 10 sülüs 3 bütün 1 sülüsü meydana getirmekte. 4 bütün 1 sülüs 247,5 hâneye eklenerek 251,5 hâne 1 sülüs rakamı elde edilmektedir).						

Tablo I'de görüldüğü gibi, 1709 tarihinde Antakya şehrinde, irili ufaklı 23 tane mahalle bulunmaktadır. Bütün mahallelerdeki "Gerçek-Hâne-

ler” (evler) toplam olarak 251, 5 hâne 1 sülüs “*Avâriz-Hânesi*” olarak sayılmıştır. Tespit edilen her “*Avâriz-Hânesi*”nde 9 veya 10 “*Sümün*” 2 akçe “*Sâhyâne Resmî*” tarh ve tevzi edilerek toplam olarak 2477 guruş 4,5 sümün resim (vergi) toplanmıştır¹¹.

Tablo I'deki “*Avâriz-Hâne*” sayılarına dikkat edildiği zaman. *Tut, Habibü'n-Neccâr, Sofular, Menzil (Kanavâd), Tabi-i Sofular, Mahsen, Dörtayak, Kantara, Sarı Mahmud, Cami-i Kebir* mahalleleri en büyük mahalleler olarak görülürken, *Sekâkin, Debbus, Mukbil, Şenbey, Saha, Şirince, İmran, Meydan, Hümmare, Şeyh Ali, Kastal, Günlük, Hallabü'n-Neml* mahalleleri ise orta büyüklükte ve küçük mahalleler olarak görülmektedir.

1709 tarihinde tespit ettiğimiz bu mahalle sayıları, her zaman aynı kalmayıp, şehrin gelişmesine uygun olarak artış göstermiştir. Meselâ: 23 Ağustos 1736 (15 R. Âhir 1149) tarihinde tanzim edilen “*Mahallat Defteri*”nde¹² Tablo I'de verdiğimiz mahallelere ilaveten şu mahalle adlarını da görmekteyiz (Bkz. Tablo-II)

TABLO - II

1736 TARİHİNDE, ESKİ MAHALLELERE İLAVE OLAN YENİ MAHALLE ADLARI

Sıra No	MAHALLELERİN ADLARI	DÜŞÜNCELER
1	Uncular (اونجیلر)	Bu mahalle isimlerinin altında mülk ve kiracı evlerin sayıları ayrı ayrı verilmiştir.
2	Oruçoğlu (اورج اوغله)	
3	Kara Ali (قره علی)	
4	Keçeci (كجه جی)	
5	Cinci (جنجی)	
6	Rikabiye (ركابیه)	
7	Havâce Abdi (خواجه عبدی)	
8	Kapu (Kuyu) Bölüğü (قپولو کی)	
9	Ak (Ahi) Baba (اق بابا)	

¹¹ “*Avâriz-Hânesi*”, ile “*Gerçek-Hâne*” sayılarının mahiyeti, tesbiti, bunlara tarh ve tevzi edilen vergilerin miktar ve çeşitleri, bu rakamların demografik tahminlerde kullanılıp-kullanılmayacağı konusunda daha önce yaptığımız çalışmalarda bilgi verildiği için burada izah-
tan kaçınıldı (Bkz. Rifat Özdemir: *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986, s. 75-135; R. Özdemir; “*Avâriz-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler*”, *X. Türk Tarih Kongresine Sunulmuş Tebliğ*, Ankara, 1986).

¹² *Antakya ŞS.*; Defter No: 2/s. 50, b. 66.

Sıra No	MAHALLELERİN ADLARI	DÜŞÜNCELER
10	Benârî	(بناری)
11	Elvâniye	(علوانیه)
12	Sarmiyе	(صارمیه)
13	Güncañ	(گونجان)
14	Cünuniyye	(جنینه)

Tablo II'ye dikkat edilecek olursa, 1709 tarihinde tespit ettiğimiz 23 mahalleye ilaveten 14 mahalle daha ilave olmuştur. Geçen 27 yıllık bir zaman dilimi içinde nüfusun 14 mahalleyi dolduracak nisbette artmış olması pek akla yatkın düşmüyor. Bu fazlalık, vergilerin toplanması, zaman zaman emredilen diğer malî yükümlülüklerin yerine getirilmesi amacıyla tanzim edilen "*Mahallât Defterleri*"ne, muaf olan mahallelerin alınmamasından, bazı mahallelerin uzantısı olan ve "*Koltuk Mahalle*" adı verilen mahallelerin ana mahalleden ayrı sayılmasından olduğu gibi, zaman içinde nüfusun artmasından dolayı yeni kurulan mahallelerin ilâve edilmesinden de ileri gelmektedir.

Tablo II'de verdiğimiz yeni mahalle isimlerinin genellikle Türkçe kökenli olması ayrıca dikkat çekicidir. Bu isimlerden, "*Ak Baba*" isminin, "*Ahi*"likle ilgisi olduğunu, diğer Osmanlı şehirlerinde gördüğümüz "*Ahi*" veya "*Ahi Baba*" isimlerinin aynısı olduğunu belirtmek gerekmektedir. "*Ahi*" teşkilâtına verilen "*Ahi*" isminin, Arapça "*Ahi*" (kardeş) kelimesinden geldiğini savunanlar olduğu gibi, Türkçe "*Akı*" (cömert, yiğit) kelimesinden geldiğini savunanlar da vardır¹³. Buradaki "*Ak Baba*" ismi Türkçe olarak söylenmekte ve Arapça olarak söylenen "*Ahi Baba*" isminin eşitidir. Bu durum "*Ahi*"lik teşkilâtına âlem olan, Arapça kökenli "*Ahi*" kelimesi olmayıp, Türkçe kökenli "*Akı*" kelimesi olduğu tezini kuvvetlendirmektedir. Yine bu ismin lügat manası olan "*siyah*"ın karşıtı olan "*beyaz*" manasında kullanılması ihtimali de var, ama bu ihtimal bu türlü isimlerde çok uzak ihtimal olarak gözükmemektedir.

2 - 1829 Tarihindeki Mahalleler

1829 (1245 h.) tarihindeki Antakya şehrini tahlil ettiğimiz zaman, 1709 tarihlerinde, yani 120 yıl önce tespit ettiğimiz mahalle dokusunu

¹³ Neşet Çağatay; *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Ankara, 1974, s. 51-52; Franz Taeschner; "İslâm Ortaçağında Fütüvvet Teşkilatı", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, Sayı, 1-4 (Ekim, 1953-54), İstanbul, 1955 s. 3-32.

yaklaşık olarak yine tespit etmemiz mümkün olmaktadır. Bunu net olarak tespit edebilmek için, 1829 tarihli *Antakya Şer'iyye Sicilleri*'nin incelenmesi gerekmektedir. Bu dönemde, Halep Valisi ile diğer "ehl-örf" mensuplarına verilmek amacıyla toplanan vergilerin kayıt edildiği "Sâlyâne Defteri" ile "Mahallât Defterleri"nde, şehirde yer alan mahallelerin adları, "Avârız-Hâne" sayıları ile ödedikleri resim miktarları ayrı ayrı belirtilmiştir¹⁴. Bu listeler tarandığı zaman, konu net olarak aydınlanmaktadır. Biz konunun hem iyi anlaşılması, hem de önceki bilgilerle kontrol imkanı sağlaması için bu dönemin mahallelerini de ayrı bir tabloda vermeyi uygun bulduk (Bkz. Tablo-III).

TABLO - III
1829 TARİHİNDE ANTAKYA'NIN MAHALLELERİ

Sıra No.	Mahallenin Adı	Avârız Hânesi Sayıları	Mahalle Olarak Ödenen Resim Miktarları (guruş olarak)	Düşünceler
1	Cünûniyye (جونيه)	31	4725	
2	Benekli (Benarî) (?) (بنكل)	25	6075	
3	Günlük (Gevenlik) (كونلك)	76	10260	
4	Sofular (صوفلر)	83	11205	
5	Tabi-i Sofular (تابى صوفلر)	62	8505	
6	Güncân (كوجان)	26	3375	
7	Kanavat (Konut) (قنات)	102	13500	
8	Mahsen (محسن)	103	13905	
9	Şenbey (Şenlik) (شنلك)	41	4455	
10	Debbus (دبوسى)	15	2160	
11	Uncular (Dakikiyye) (اونجيلر)	43	5805	
12	İmran (İman) (عمران)	22	2970	
13	Sarı Mahmud	37	4995	
14	Kastal (قسطل)	31	4185	
15	Kapu Bölüğü (قبولوكى)	20	2700	
16	Hoca (Koca) Abdi Bölüğü (خواجه عبدى بلوكى)	60	8100	
17	Kantara (قنطره)	49	6615	
18	Şirince (شرنجه)	17	2295	
19	Mukbil (مقبيل)	21	2835	
20	Akbaba (Aki, Ahi) Bölüğü (اغ بابابلوكى)	25	3375	

¹⁴ *Antakya ŞS.*; Defter No: 22/s. 57, b. 123

Sıra No.	Mahallenin Adı	Avânz Hânesi Sayıları	Mahalle Olarak Ödenen Resim Miktarları (guruş olarak)	Düşünceler
21	Tut (Dutdibi) (توت)	103	14175	
22	Câmi-i Kebir (جامع كبر)	30	4050	
23	Meydan (ميدان)	80	10800	
24	Hümmâre (حمامه)	25	3375	
25	Sâha (ساحة)	30	4050	
26	Şeyh Ali (شيخ علي)	35	4725	
27	Sekâkin (سكاكين)	20	2700	
28	Rikâbiye (رکابه)	30	4050	
29	Dörtayak (دورت اياق)	185	24975	
Toplam		1427	194940	

Tablo III'te görüldüğü gibi, toplam 29 mahallenin adı yer almaktadır. Bu sayı 1709 tarihinde 23'tür. Bu 23 sayısına, 1736 tarihinde 14 daha eklenerek 37 olmuştur. Bu iki tarihte, tespit ettiğimiz sayılara göre, XVIII. yüzyılda Antakya'nın mahalle sayısı 37 olarak görülmektedir. Bu rakam ile 1829 tarihine ait 29 rakamı mukayese edilecek olursa, mahalle sayılarında azalma olduğu kanaati ortaya çıkmaktadır. Bu gibi durumları, azalma veya çoğalma şeklinde yorumlamamak gerekmektedir. Bu durum, değişik tarihlerde "Avânz" veya "Sahyâne" resimleri toplanırken, bazı "Koltuk Mahalleler" ile "Parekente" halinde şehrin dışında oluşan evlerin (gecekondu gibi) ayrı ayrı mahalleler halinde sayılmalarından veya bu küçük yerleşim merkezlerinin (mahallelerin) büyük mahallelerle beraber sayılmasından ileri gelmekteydi. 1709 tarihine göre, 1829 tarihindeki mahallelerin "Avânz-Hâneleri" nin artmış olması, bu izahımızı doğrular mahiyettedir. Tablo-III'e dikkat edilecek olursa, bu sayılardaki artışlar oldukça fazla gözükmemektedir. Osmanlı şehirlerini oluşturan mahalle ad ve sayılarını net olarak 1830 tarihinde yapılan "Nüfus Sayım Defterleri"nden öğrenebilmekteyiz. Biz, bu amaçla, 1830 tarihinde Antakya'da yapılan "Nüfus Sayım Defterleri"ni aramamıza rağmen bulamadık. Bu sayımın yapıldığına dâir hiçbir kayda da rastlamadık. Kanatimizce burada sayım yapılmamıştır. O nedenle, bu konuyu, ancak sözünü ettiğimiz vergi defterlerinden öğrenmemiz mümkün olmaktadır.

Bu dönemdeki mahalle adlarında da, yine *Akbaba* (Ahi Baba), *Şenbey*, *Şirince*, *Dörtayak*, *Uncular* gibi Türkçe isim ve esnaf adları dikkati çekmek-

tedir. Mahalle adları, Anadolu içlerinde bulunan Ankara, Afyon, Manisa, Antalya, Kırşehir, Tokat, Trabzon, Harput, Eğin (Kemaliye-Erzincan), gibi Osmanlı şehirleri ile çok yakınlık göstermektedir. Bu durum, Antakya mahalle isimlerinin oluşmasında, Türk-İslâm kültürünün geniş ölçüde tesirli olduğu şekilde yorumlandığı gibi, Osmanlı şehirlerinde kurulan mahallelerin hem şekil hem de isim bakımından tutarlı bir idarî geleneğe de dayandığı şeklinde yorumlanmalıdır.

Buraya kadar, 1709, 1736, 1829 tarihlerinde Antakya'yı oluşturan mahallelerin adları, "*Avânz-Hâne Sayıları*" ile ödedikleri vergi miktarları üzerinde ayrı ayrı durduk. Bu açıklamalardan sonra hemen akla şu sorular gelmektedir. Daha önceki yıllarda Antakya'nın fizikî durumu neydi? Kaç mahallesi vardı? Bu mahallelerin adları, yerleri, kaç "*Avânz*" (vergi toplamak amacıyla zengin veya fakir 10, 12, 15, 20, 25, 40, 60 gibi rakamlardan oluşturulan itibarî hânelerdir) ve "*Gerçek-Hâne*" (ev) oldukları, değişik tarihlerde ödedikleri vergi miktarları ne idi? Yaklaşık olarak bu mahallelerde ne kadar nüfus barınmaktaydı? gibi soruları saymak mümkündür. Biz, bu soruların hiç değilse bir kısmını cevaplayabilmek amacıyla, Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra yapılan "*tahrîr*" kayıtlarından istifade edilerek meydana getirilen çalışmalardan¹⁵ aldığımız bilgiler ile bizim yukarıda verdiğimiz bilgileri yanyana ayrı bir tabloda vererek durumu aydınlatmaya çalıştık (Bkz. Tablo IV). Tablo IV'te görüldüğü gibi, 1527-1584/1709-1829 tarihlerinde mevcut olan mahallelerin birinci ve ikinci adlarını, "*hâne*" (ev, evli) ve "*mücerret*" (bekâr) sayılarını, "*Avânz-Hâne Sayıları*"'nı yanyana aynı tabloda vermeye çalıştık. 1527-1584 tarihlerinde tespit edilen 25 mahalleden, 1709-1829 tarihlerinde adları devam edenleri yanyana yazmaya çalıştık. Eğer 1709-1829 tarihlerinde isimler devam etmiyorsa orasını boş bıraktık. Buradaki amaç, 1709-1829 tarihlerinde bu isimlerin devam etmediğini net olarak gösterebilmektir. Bu durum göz önünde bulundurulduğu zaman, 1709-1829 tarihlerinde tespit ettiğimiz mahalle sayısı 37'dir.

Tablo IV'de geçen mahalle adlarına bakıldığı zaman XVI. yüzyılın başlarında adlarını gördüğümüz 25 mahalleden, 18 tanesinin adı XIX. yüzyılın ortalarına kadar (Cumhuriyet dönemine kadar devam edenler ile bugün devam edenler de mevcut) devam etmektedir. Bu durum, Osmanlı şehirlerinde istikrarlı bir yönetimin mevcudiyetini, mahallelerin kurulması, gelişmesi, isim almasında zorlayıcı unsurların olmadığını, mahalle adları

¹⁵ Halil Sahillioğlu; *a.g.tebliğ.*

değiştirilerek devlet bürokrasisinin zorlanmadığını göstermiş olmaktadır. Bu uygulama sayesinde, bazı mahallelerde oturan unsurların dinî ve etnik yapılarını (mahallede din değişikliği olmadığı sürece, aynı etnik yapıya dahil olan nüfusun başka yere göçmesi halinde bu mümkündür), mahalle adıyla yaşayan eski kültür değerlerini öğrenmemiz de mümkün olmaktadır.

Siciller üzerinde yaptığımız çalışmalarda, 1888, 1893, 1894, 1908, 1910, 1911 m. (1306, 1311, 1312, 1326, 1328, 1329 h.) tarihlerine ait çeşitli belgelerde, 1- *Mahkeme*, 2- *Dakikiyye*, 3- *Innâbân* (üzüm) gibi mahallelerin adları da geçmektedir¹⁶. Bunların ayrı ayrı mahalleler olması mümkün olduğu gibi, bir mahallenin ikinci bir ismi olması da mümkündür. Kanaatimizce, *Dakikiyye*, *Uncular* mahallesinin ikinci adıdır. *Mahkeme* de, *Mahkeme-i Şer'iyye*'nin bulunduğu mahallenin ikinci adıdır. Sadece *Innâbân*'ın ayrı mahalle olması kuvvetle muhtemeldir. Belgelerden anlaşıldığına göre bu mahalle Müslüman Türklerin oturduğu bir mahalle idi.

3 - Mahallelerin Etnik ve Dinî Yapıları

Dünya üzerinde kurulan çeşitli imparatorluklarda olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun da dinî ve etnik yapısında tam bir birlik görülmez. Bu farklılık da imparatorlukların belirli özelliklerinden sayılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun genel yapısında gördüğümüz bu farklılığı, şehir hayatında da görmekteyiz. Birçok Osmanlı şehri, dil, din ve etnik yapı bakımından oldukça karışık manzara sergilemekteydi. Bu farklı unsurlar bazı mahallelerde müstakil olarak ikâmet ederken, bazı mahallelerde ise hep bir arada karışık olarak ikamet etmekteydi. Aynı manzarayı, incelemeye tabi tuttuğumuz Antakya şehrinde de görmekteyiz. Şehirde, Müslüman Türkler, Hıristiyan Araplar, Hıristiyan Rum ve Ermeniler ile Musevî Yahudiler bir arada yaşamaktaydı. Yani 5 etnik unsur ile 3 ayrı semavî din bir arada yaşamaktaydı.

Antakya mahallelerinden, "*Avânz ve Nüzül Resimleri*", "*Salyâne Resimleri*", "*Tekâlif-i Örfî ve Tekâlif-i Şakka Resimleri*" toplamak amacıyla tanzim edilen "*Avânz ve Nüzül Hânesi Defterleri*", "*Salyâne Defterleri*", "*Hâne Defter-*

¹⁶ *Antakya ŞS.*; Defter No: 47, Belge No: 6, 7, 11, 12, 113, 161, 165; Defter No: 49, Belge No: 1, 15, 16, 42, 49, 64, 82, 88, 95, 99; Defter No: 55, Belge No: 17, 18, 455, 977, 987.

leri", "Mahallât Defterleri" vb. gibi defterlerde¹⁷ Antakya'yı oluşturan mahallelerin adları yer almaktadır. Bu defterler incelendiği zaman, bu etnik ve dinî unsurların birbirinden kopuk, ayrı ayrı mahallelerde yaşadıklarına dair kesin belirtiler dikkati çekmiyor¹⁸. Tespit edebildiğimiz *Sofular*, *Sarı Mahmud*, *Dörtayak*, *Günlük (Gevenlik)*, *Kantara*, *Kastal* ve *Mahsen* gibi 7 mahalle dışında kalan 30 mahallede Müslüman Türkler müstakil olarak yaşarken, bu 7 mahallede de karışık olarak yaşamaktaydılar¹⁹. Sicillerde yer alan "Mahallat Defterleri" ile diğer vesikalar dikkatlice incelendiği zaman, zikrettiğimiz 7 mahallede oturan nüfusun, büyük bir çoğunluğunu Müslüman Türklerin meydana getirdiği açıkça gözlenmektedir²⁰.

Karışık olduğunu tespit ettiğimiz 7 mahallede hangi dinî ve etnik unsurlar bir arada yaşıyordu? Bu soruyu doğru olarak cevaplayabilmek için Antakya Sicillerini taradık ve konuya ışık tutacak bazı belgeler bulmamız mümkün oldu.

Bu belgelere göre, *Müslüman Türkler*; *Sarı Mahmud* mahallesinde, *Hıristiyan Ortadoks Rumlarla*²¹, *Sofular* ile *Dörtayak* mahallelerinde *Hıristiyan Ermenilerle*²², *Kastal*, *Kantara* ve *Mahsen* mahallelerinde *Hıristiyan Araplarla*²³, *Mahsen* mahallesinde *Musevî Yahudilerle*²⁴ *Günlük*²⁵ mahallesinde etnik yapısı belli olmayan zimmî unsurlarla karışık vaziyette yaşamaktaydılar. Sicillerdeki bu karışık mahallelerle ilgili vesikalar tahlil edildiği zaman, nüfusun büyük çoğunluğunun Müslüman Türklerden meydana geldiği,

¹⁷ Bu defterlerin hepsi, *Antakya Şer'iyye Sicilleri*'nin muhtelif cilt ve sayfalarında yer almaktadır.

¹⁸ Daha önce Anadolu Osmanlı Şehirleri üzerine yaptığımız çalışmalarda, Müslüman ve Zimmîlerin bazı mahallelerde ayrı ayrı yaşarken bazılarında ise karışık yaşadıklarını tespit etmiştik (Bkz. R. Özdemir: *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986, s. 75-133).

¹⁹ *Antakya ŞS.*; Defter No: 1/s. 2, 8, 9, 12, 45, 129, 169, b. 3, 19, 23, 31, 119, 348; Defter No: 2/s. 43, 50, b. 55, 56, 100, 142, 183, b. 57, 66, 75, 78, 134, a, 198, 253; Defter No: 47/b. 6, 7, 11, 12, 113, 161, 165; Defter No: 49/b. 1, 15, 16, 42, 49, 64, 77, 82, 88, 95, 99; Defter No: 55/b. 17, 18, 455, 977, 987.

²⁰ *Antakya ŞS.*, Defter No: 1/s. 2, 8, 9, 12, 45, 129, 169, b. 3, 19, 23, 31, 119, 348; Defter No: 2/s. 43, 50, b. 55, 56, 100, 142, 183, b. 57, 66, 75, 78, 134, a, 198, 253; Defter No: 47/b. 6, 7, 11, 12, 113, 161, 165; Defter No: 49/b. 1, 15, 16, 42, 49, 64, 77, 82, 88, 95, 99; Defter No: 55/b. 17, 18, 455, 977, 987 vd.

²¹ *Antakya ŞS.*, Defter No: 55/b. 17, 18 vd.

²² *Antakya ŞS.*; Defter No: 1/s. 9, 10; Defter No: 47/b. 7; Defter No: 49/b. 1, 49; Defter No: 55/b. 455 vd.

²³ *Antakya ŞS.*; Defter No: 1/s. 12; Defter No: 47/b. 161; Defter No: 55/b. 987.

²⁴ *Antakya ŞS.*; Defter No: 2/s. 43.

²⁵ *Antakya ŞS.*; Defter No: 49/b. 64; Defter No: 55/b. 987.

bazı mahallelerde ise sadece birkaç tane zimmî evinin var olduğu açıkça gözlenmektedir. *Sarı Mahmud* mahallesinde 8-10 hâne *Rum* evi, *Sofular* ve *Dörtayak* mahallelerinde ise 10-12 hâne *Ermeni* evinin olduğunu tahmin etmekteyiz. Bu tahminimize göre, en kalabalık zimmî nüfus bu üç mahallede yaşıyordu denebilir. Tablo I ve Tablo II'de bu mahallelerden *Sarı Mahmud* mahallesinin 7-37, *Sofular* mahallesinin 26-83, *Dörtayak* mahallesinin 14-185 "*Avârz-Hânesi*" oldukları görülmektedir. Yine Tablo I ve Tablo III'de belirttiğimiz gibi 1709 tarihinde, şehrin 23 mahallesi olup, toplam "*Avârz-Hânesi*" ise 251,5 hânedir. Bu üç mahallenin "*Avârz-Hâne Sayısı*" ise 47'dir. Geri kalan 204,5 "*Avârz-Hânesi*", 20 Müslüman Türk mahallesine aittir. 1829 tarihinde ise, şehrin 29 mahallesi olup, "*Avârz-Hâne Sayısı*" 1427 hânedir. Yine bu üç mahallenin toplam "*Avârz-Hâne Sayısı*" ise 305'tir. Geri kalan 1122 "*Avârz-Hânesi*" ise 26 Müslüman Türk mahallesine aittir. Bu mukayeseler gözönünde bulundurulacak olursa çoğunluğu bu üç mahallede oturan zimmî unsurların, Müslüman Türklere göre ne kadar az ev ve nüfusa sahip oldukları kendiliğinden anlaşılmaktadır.

IV - Mahallelerin Demografik Yapısı

I - 1709 Tarihindeki Demografik Yapı

Osmanlı şehirlerinde yer alan mahalle nüfuslarının tespiti, genel anlamda şehir nüfuslarının tespitine yardım ettiği için, büyük bir önem arz etmektedir. Bu nüfusların belirlenmesinde, "*Avârz, Nüzül, Sâbyâne ve Tekâlif Resimleri*"nin toplanması için tanzim edilen "*Avârz ve Nüzül Hânesi Defterleri*", "*Müfredat Defterleri*", "*Mahallât Defterleri*" vb. gibi defterlerde yer alan rakamlar ile 1830 yılında ilk defa yapılan "*Nüfus Sayım Defterleri*"nde yer alan rakamlardan geniş ölçüde istifade etmek gerekmektedir. 1830 yılından önce, ölçü alınacak rakamlar maliye amaçlı olduğu için dikkatli olarak kullanılmalıdır. Kullanılan rakamlar geniş bir zaman dilimini aydınlatmaz. Sadece ölçü alındığı yılın nüfusu hakkında belirli ipuçları verebilir. Ama, 1830 yılı rakamları, yalnızca nüfusu saymak amacıyla tanzim edildiği için daha güvenilir özelliktedir.

1709 yılına ait tahmini şehir nüfusunu tespit ederken, 1830 yılından önce belirlenmiş olan "*Avârz ve Nüzül Hânesi Sayıları*" ile bir "*Avârz ve Nüzül Hânesi*"nin kaç "*Gerçek-Hâne*"den (yani oturlan evden) meydana geldiğini gösteren "*Gerçek-Hâne Sayıları*"nı ölçü alıp, bu çıkan rakamı, bir evin kaç kişiden oluştuğunu gösteren "*Kat Sayı*" ile çarparak belirli bir sonuç elde etmeye çalışacağız. Sonra bu sonuca askeriler ile vergiden muaf olan unsurların (İmam, Müezzîn, Papaz, Haham vb. gibi) tahmini nüfu-

sunu da ekleyerek toplam tahmini şehir nüfusunu bulmaya gayret edeceğiz.

1709 tarihinde, Antakya şehrinin toplam olarak 23 tane mahallesi vardı. Bu 23 mahallede oturan nüfus, 251,5 hâne 1 sülüs "Avâriz-Hânesi" sayılmıştır (Bkz. Tablo I). Gerek bu tarih, gerekse bu tarihe yakın tarihler için geçerli olabilecek, bir "Avâriz ve Nüzül-Hânesi"nin kaç "Gerçek-Hâne"den (oturulan ev) meydana geldiğini gösteren kesin bir (veya birkaç) rakamı *şimdilik* tespit edemedik. Ancak, Anadolu Osmanlı şehirleri üzerine yaptığımız çalışmalarda, bu dönemlerde 9, 10, 13, 15, 16, 53, 61, 5, 62 "Gerçek-Hâne"nin (evin) bir "Avâriz-Hânesi" sayıldığını tespit ettik²⁶ 1709 tarihindeki nüfus hakkında, sadece bir fikir vermek amacıyla, bu rakamları çarparak, bazı tahmini rakamlar elde edip, bu rakamlar üzerinde bazı tahmin ve yorumlarda bulunmaya çalışacağız (Bkz. Tablo V).

TABLO - V
1709 TARİHİNDE ANTAKYA'NIN TAHMİNİ TOPLAM NÜFUSU

Sıra No.	1709 Tarihinde Avâriz ve Nüzül Hânesi Sayıları	Gerçek Hâne Sayıları	Avâriz ve Nüzül-Hânesi ile Gerçek-Hâne Sayılarının Çarpımından elde edilen toplam ev (Gerçek-Hâne) Sayısı	Kat Sayı	Tahmini Nüfus	Tahmini Muaf Olan Nüfus	Muaflarla beraber Toplam Tahmini Nüfus	Düşünceler
1	251,5 x	9 -	2263,5 x	6 -	13581 +	1000 -	14581	
2	251,5	10	2515	6	15090	1000	16090	
3	251,5	13	3269,5	6	19617	1000	20617	
4	251,5	15	3772,5	6	22635	1000	23635	
5	251,5	16	4024	6	24144	1000	25144	
6	251,5	53	13329,5	6	79977	1000	80977	
7	251,5	61,5	15467,25	6	92803,5	1000	93803,5	
8	251,5	62	15593	6	93558	1000	94558	

Tablo V'te görüldüğü gibi, "Avâriz ve Nüzül-Hânesi" olarak verilen 251,5 rakamı ile kabul ettiğimiz 9 ile 62 arasında değişen "Gerçek-Hâne Sayıları" çarpıma tabi tutularak şehrin ev (Gerçek-Hâne) sayısı toplamı elde edildi. Antakya Ailesi üzerine yaptığımız çalışmada²⁷, bir Antakya Ailesi-

²⁶ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986, s. 75-133.

²⁷ Bu çalışmanın, arşiv vesikaları ile alan araştırması bilgilerini topladık. Yakın zamanda Antakya üzerine yaptığımız diğer çalışmalarla birleştirilip kitap haline getireceğiz.

nin ortalama 4 çocuk, bir anne bir de baba ile 6 kişiden meydana geldiğini tespit ettik. Tespit ettiğimiz bu 6 “*Kat Sayı*”sı ile belirlediğimiz ev (Gerçek-Hâne) sayılarını çarparak tahmini nüfusu bulduk. Bu sayıya 500 askerî, 500’de muaf olan unsurlar (imam, müezzin, hâtip, vâiz, papaz, haham vb. gibi) olmak üzere 1000 kişi daha ekleyerek toplam tahmini şehir nüfusunu bulduk. Tablo V’de dikkat edilecek olursa, 1709 yılında şehrin tahmini nüfusu 14.581 kişi ile 94.558 kişi arasında değişmektedir. Bu rakamlar neden böyle çıktı? Bunlardan hangisi doğrudur? Bu tarih için, hangi sayıyı esas almalıyız? vb. gibi sorular akla gelmektedir. Burada ölçü olarak aldığımız “*Avânız ve Nüzül Hânesi Sayıları*” vergi toplamak amacıyla tanzim edilmiş itibarî (kabul edilmiş) sayılar olup, her an azaltılıp-çoğaltılması mümkün olan sayılardır. Şehir halkının yıllık ekonomik durumuna, mahallelerde oturan reyanın fakir veya zengin oluşuna göre değişebilen nitelik arz etmektedirler. Bu sayılar azaltılınca, şehir halkı daha az vergi öderken, çoğaltılınca daha fazla vergi ödemiş oluyordu. Kısaca bu sayılar, şehir nüfusunu belirlemek amacıyla tanzim edilmiş sayılar değildir. Başka şehirlere ait olarak bulduğumuz “*Gerçek-Hâne Sayıları*” ise mahallelerde oturan reyanın malî durumuna göre değişmektedir. Malî durumu iyi olan 9, 10, 15, 16 (daha fazla veya az olabilir) ev (Gerçek-Hâne) bir “*Avânız ve Nüzül Hânesi*” kabul edilerek tespit edilen vergiyi eşitçe aralarında taksim ederken, fakir 25, 30, 40, 53, 61 (daha az veya fazla olabilir) ev de bir “*Avânız ve Nüzül Hânesi*” haline getirilip, bir “*Avânız ve Nüzül Hânesi*”ne isabet eden vergiyi eşitçe aralarında taksim ediyordu. Bunu bir örnekle açıklarsak, bir “*Avânız ve Nüzül Hânesi*”ne yıllık olarak 20 guruş vergi isabet ediyorsa, bu para 10 zengin eve 2’şer guruş (80 para, 240 akçe eder) olarak taksim edilirken, fakir 61 eve 0,32 gruş (12,8 para, 38,4 akçe eder) olarak taksim edilmekteydi. Böylece zengin olanlar daha fazla vergi öderken, fakirler daha az vergi ödeyerek korunmuş oluyorlardı. Bu açıklamadan sonra, tespit ettiğimiz sayıların malî amacı kendiliğinden anlaşılabilir olmaktadır.

Tablo V’te verdiğimiz tahmini nüfusların hangisini ölçü alabiliriz? Bunlardan hiçbirisi kesin rakamlar değildir. Belirttiğimiz sayılara dayanılarak çıkartılmış tahmini sonuçlardır. Bu sonuçları bazı tahminlerle de karşılaştırmak gerekmektedir. 1838’de Antakya’ya gelen Seyyah Robinson nüfusu 6000 kişi, Şemseddin Sami Kâmus-ı Alâm’ında 16.816 kişi, Bustânî Muhitü’l-Marifet’te 16.657 kişi, 1848 tarihli bir tahminde 17.000 kişi, 1853’te H. Petermann 10.000 kişi, 1867’de Ahmet Cevdet Paşa 8775 kişi müslim, 1129 kişi zimmî olmak üzere toplam olarak 9904 kişi, 1880’de

Sachau ev sayısını 3500 hâne, nüfusu 17.500 kişi, 1890'da V. Cuinet 25.000 kişi, 1900'de Badeker 28.000 kişi olarak tahmin ve kayıt etmişlerdir²⁸. Seyyahların verdiği bu rakamlar hiçbir resmî kayda dayanmıyor. Kişisel tahminlerini yansıtmaktadır. Bu tahminlerde nüfus 6000 kişi ile 28.000 kişi arasında değişmektedir. Bu rakamlar ile 1700, 1750, 1800, 1830 yıllarında incelenmeye tabi tutulan Osmanlı şehirlerinin²⁹ nüfusları gözönünde bulundurulacak olursa, 1709 tarihlerine ait olarak Tablo V'te tespit ettiğimiz sonuçlardan 14.581 rakamı ile 16.090 rakamının kabul edilmesi daha gerçekçi ve akla yatkın düşmektedir. Kanaatimizce bu tarihlerde şehrin ev sayısı 2000-2500 hâne, nüfusu da 10.000 ile 15.000 kişi arasında değişmekteydi. Tahmini olarak tespit ettiğimiz bu nüfusun her zaman aynı kalmadığını, değişken olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Biraz aşağıda Tablo VI'da açıkladığımız gibi, şehirdeki mahallelerde toplam olarak 900 mülk eve karşılık 1255 hâne kiracı evi bulunmaktadır. Bu kiracı nüfusun hareketli, gezgin bir nüfus olduğunu belirtmek gerekmektedir. İdarî, malî, askerî ve sosyal şartlara göre bu nüfus azalır-çoğalabilir. O nedenle, şehir nüfusu, doğum, ölüm gibi tabii hadiseler ile salgın hastalık gibi tabii afetlere bağlı olmaksızın kısa sürede azalır-çoğalabilir. Tablo V'de tahmini olarak tesbit ettiğimiz, 14.581 rakamı ile, 25.144 rakamları arasındaki rakamlar bu çerçevede mütalâa edildiği zaman gerçeğe yakın tahminler gibi gözükmektedir.

2 - 1736 Tarihindeki Demografik Yapı

Bu dönemin mahalle adlarını, kaç "Avârız ve Nüzül Hânesi, Piyade Hânesi, Kürekçi ve Kalyoncu Hânesi" sayıldıklarını, bu mahallelerin kaç "Gerçek Hâne"den (evden) ibaret olduğunu, mahallelerdeki mülk ve kiracı evlerinin sayılmalarını, ödedikleri vergi miktarlarını, *Antakya Şer'iyye Sicillerinde* yer alan ve yukarıda sözünü ettiğimiz "Müfredat Defterleri", "Tarih ve Tevzi Defterleri", "Avârız ve Nüzül Hânesi Defterleri", "Hâne Defterleri" ve "Mahallat Def-

²⁸ Streck; "Antakya Madd." *I.A.*, C. I, s. 458; H. Sahillioğlu; *a.g. tebliğ. Yurt Ansiklopedisi*, C. 5, s. 3394-3399; Ahmet Cevdet Paşa; *Tezâkir*, Yayına Hazırlayan, Cavit Baysun, C. Ankara, s.

²⁹ R. Özdemir; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 75-133; Özer Ergenç; *1580-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya Şehirlerinin Mukayeseli İncelenmesi Yoluyla Osmanlı Şehirlerinin Kurumları ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Deneme*, D.T.C.F. Basılmamış Doktora Tezi, Tez No. 172, Ankara, 1973; Yusuf Oğuzoğlu; *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinde Araştırma*, D.T.C.F. Basılmamış Doktora Tezi, No. 253, Ankara, 1980.

terleri" vb. gibi defterlerden tespit edebilmekteyiz. Meselâ: 23 Ağustos 1736 (15 Rebiyü'l-Âhir 1149) tarihinde, "Sâlyâne Resmî" toplanmak amacıyla tanzim edilen "Tevzi ve Taksim Defteri"nde (Mahallat Defteri), Antakya'nın 33 mahallesinin adlarını, mahallelerde bulunan mülk ve kiracı evlerinin sayılarını, bu evlerin toplam olarak ödedikleri vergi miktarlarını net olarak öğrenebilmekteyiz³⁰. Bu mahalle adlarının özelliklerini, her mahallede ne kadar mülk ve kiracı evinin olduğunu, her mahallede vergiye dahil ne kadar nüfusun barındığını, nüfus yoğunluğu bakımından kalabalık olan mahalleleri, şehiri oluşturan toplam 33 mahallede ne kadar nüfusun barındığını, her mülk ve kiracı evin ödediği vergi miktarlarını daha net olarak vurgulayabilmek için ayrı bir tablo çıkarmayı uygun bulduk (Bkz. Tablo VI).

TABLO-VI

1736 TARİHİNDEKİ MAHALLELERİN DEMOGRAFİK YAPISI

Sıra No.	Mahalle Adı	Gerçek-Hâne Sayıları		Mülk Evlerdeki Tahmini Nüfus (6 Katsayısına göre)	Kiracı Evlerdeki Tahmini Nüfus (6 Katsayısına göre)	Mahallelerin Toplam Nüfusu (kişi olarak)	Düşünceler
		Mülk Evlerinin Sayısı	Kiracı Evlerinin Sayısı				
1	Dörtayak	75	240	450	1440	1890	Her mülk evinden 2,5 guruş, her kiracı evinden de 0,5 guruş olmak üzere toplam olarak 3034 guruş vergi toplanmıştır. Bu verginin 2250 guruşu mülk evlerden, 650 guruşu kiracılardan alınmış, 134 guruşta Sarmişe Cünuniye mahallerinden alınmıştır.
2	Meydan	34	151	204	906	1110	
3	Uncular (Dakikiyye)	26	19	156	114	270	
4	İmrân (İman)	14	8	84	48	132	
5	Debbos	24	14	144	84	228	
6	Oruçoğlu	20	15	120	90	210	
7	Kara Ali	19	15	114	90	204	
8	Keçeci	30	40	180	240	420	
9	Cinci	16	20	96	120	216	
10	Rikâbiye	24	30	144	180	324	
11	Havâce Abdi	32	43	192	258	420	
12	Kapu Bölüğü	19	3	144	18	132	
13	Akı Baba (Akbaba, Ali Baba)	21	21	126	126	252	
14	Kantara	61	35	366	210	576	

³⁰ Antakya ŞS.; Defter No: 2, Sayfa No: 50. b, Belge No: 66.

Sıra No.	Mahalle Adı	Gerçek-Hâne Sayıları		Mülk Evlerdeki Tahmini Nüfus (6 Katsayısına göre)	Kıracı Evlerdeki Tahmini Nüfus (6 Katsayısına göre)	Mahallelerin Toplam Nüfusu (kişi olarak)	Düşünceler
		Mülk Evlerinin Sayısı	Kıracı Evlerinin Sayısı				
15	Mahsen	89	66	534	396	930	
16	Günlük (Gevenlik)	11	112	66	672	738	
17	Sofular	35	92	210	552	762	
18	Şeyh Ali	16	33	96	198	294	
19	Sâha	20	11	120	66	186	
20	Kanavât (Konuk)	60	131	360	786	1146	
21	Cami-i Kebir	35	11	210	66	276	
22	Kastal	38	25	228	150	378	
23	Şirince	15	13	90	78	168	
24	Sarı Mahmud	35	20	210	120	330	
25	Şenbey (Şenlik)	23	20	138	120	258	
26	Sekâkin	19	3	114	18	132	
27	Hümmâre	14	19	84	114	198	
28	Mukbil	19	4	114	24	138	
29	Tabi-i Sofular	56	41	336	246	582	
30	Halil Ağa Kiracıları	—	—	—	—	—	
31	Elvâniye Kiracıları	—	—	—	—	—	
32	Sarmiye ve Güncan Kiracıları	—	—	—	—	—	
33	Cünûniye Kiracıları	—	—	—	—	—	Erkek-Kadın Toplam Nüfus
	Toplam	900	1228 Sicil toplamı 1255 benim toplamım	5400 kişi	7530	12930 kişi eder.	

Tablo VI'da görüldüğü gibi, şehirdeki 33 mahallede³¹ toplam olarak 900 mülk eve karşılık, 1255 hâne (mukayyit bu rakamı 1228 olarak bul-

³¹ Son 4 mahallede bulunan mülk ve kiracı evlerin sayıları belli değil. Vesikada kesin bir rakam verilmediği için biz de o sütunları boş bıraktık. Belki ileride benzer bir belgenin bulunmasıyla konuyu aydınlatmak mümkün olacaktır.

muştur)³² kiracı evi yer almaktadır. Şehirdeki toplam ev sayısı 2155 hânedir. Bu sayı, sadece vergiye dahil olan nüfusun oturduğu evi ifade etmekte olup, vergiden muaf olanların ev sayılarını kapsamamaktadır. Belgede böyle bir ayırımdan söz edilmiyor. Ancak genel kural, muaf olan askerî ve hizmet erbabından (iman, müezzin, vaiz, papaz, haham vb. gibi) vergi alınmadığı da bilinmektedir. Belki bu sayıya 150 veya 200 hâne kadar da muaf olanların ev sayılarını eklemek mümkündür.

Biz her mahallede bulunan ev sayısını tespit ettikten sonra, bu evlerde oturan nüfus miktarını da tespit etmeye çalıştık. Bunun için, Antakya ailesi üzerine yaptığımız çalışmada, tespit ettiğimiz 6 rakamını (4 çocuk, 2 anne-baba olarak) “*katsayı*” olarak aldık. Bu “*katsayı*” ile mülk ve kiracı ev sayılarını çarparak ($75 \times 6 = 450$; $240 \times 6 = 1440$; $450 + 1440 = 1890$ kişi gibi yaptık) ayrı ayrı nüfusları tespit ettik. Mülk ve kiracı evler için tesbit ettiğimiz rakamları toplayarak, her mahallede oturan vergiye dahil toplam nüfusu bulmaya çalıştık. Tablo VI’da görüldüğü gibi, 900 mülk evde 5400 kişi, 1255 kiracı evde de 7530 kişi oturmaktadır. Bu sonuçlara göre, şehrin vergiye dahil, toplam nüfusu 12.930 kişidir. Bu rakama 1000 kadar da muaf olan nüfusu eklersek 13.930 kişilik toplam şehir nüfusunu bulmuş oluruz. Görüldüğü gibi bu rakam, 1709 tarihi için, tahmini olarak tesbit ettiğimiz 10-15 bin rakamına denk düşmektedir.

Tablo VI’da yer alan mahalleler, nüfus yoğunluğu açısından da tahlil edildiği zaman *Dörtayaka*, *Meydan*, *Uncular*, *Kantara*, *Mahsen*, *Sofular*, *Kanavât*, *Kastal*, *Cami-i Kebir*, *Sarı Mahmut*, *Tabi-i Sofular*, *Havâce Abdi*, *Rikâbiye*, *Oruçoğlu*, *Akı Baba*, *Günlük*, *Şeyh Ali*, *Keçeci*, *Cinci*, *Şenbey* gibi 20 mahallenin şehrin en kalabalık mahalleleri olduğu açıkça görülmektedir. Bu mahallelerde toplam olarak 11.412 kişi barınmaktadır. Bu kadar nüfus da toplam şehir nüfusunun % 88,25’ini teşkil etmektedir. Geri kalan % 11,75’lik nüfus 13 mahallede barınmaktadır. Bu mahallelerden *Dörtayak*, *Kantara*, *Kastal*, *Mahsen*, *Sofular* ve *Günlük* mahallelerinin müslim ve zimmi şeklinde karışık olması ayrıca dikkat çekicidir. Bu 20 mahallenin şehrin en önemli yerlerine dağılımı kuvvetle muhtemeldir.

Burada tespit ettiğimiz mülk ve kiracı evler üzerinde de durmak gerekmektedir. Neden mülk ev sayısı az da, kiracı evi fazladır? Bu uygulama-

³² Bu vesikayı tanzim eden mahkeme “*mukayyid*”i (mahkemede tutanakları yazan kişi, daktilografi görevi görüyor) yaptığı toplamada, kiracı evi sayısını 1228 olarak tespit etmiştir. Bizde belgede yer alan, mülk ve kiracı evlerini topladık ve sonucu 1255 olarak tespit ettik. Yaptığımız hesapları 1255 sayısına göre yaptık.

manın çok çeşitli idarî, malî, askerî ve sosyal sebepleri olabilir. Bizce şu sebepler üzerinde durmak mümkündür.

Şehrin yerleşim yeri itibariyle dar olması, evlerin yanaşık düzende yapılmasına neden olmuştur. Buradaki dar sokaklar özellikle yaz aylarında bazı kişileri sıkışmış olabilir, Antakya'nın etrafında yayla yerlerinin çok oluşu (özellikle Kuseyr Yaylası, Harbiye (Defne) Çevresi, Kel Dağ çevresi, Sarı-Mazı tarafı vb. gibi) birçok kişinin yerlerine yazlık vari ev yapıp yaz aylarını orada geçirmeleri, bazılarının şehre yakın yaylalardan inmeyip orada devamlı oturur olmaları (Antakya'nın etrafında yaptığım alan araştırmasında, bugün (1989) dahi birçok kişi şehirde çalışıp yaylada oturmaktadır), şehirdeki evlerinin boş kalmasına neden olmuş olabilir. Yaz aylarında, Anadolu'nun doğu ve kuzey yaylalarında hayvancılık yapan konargöçer aşiretlerin kış aylarında *Urfa, Rakka, Halep, Gaziantep, Adana ve Antakya* bölgelerine indikleri de bilinmektedir. İşte bu göç olaylarından dolayı da kiracıların artmış olması mümkündür. Diğer bir etken de Antakya çevresinde barınan nüfusun çalışma veya yerleşme amacıyla şehre gelmesi sonucunda kiracı nüfus artmış olabilir. Bir diğer etken de tabii şartlar olmalıdır. Bilindiği gibi *Antakya* deprem kuşağı üzerindedir. Eski çağlardan beri çok sık olarak deprem felâketine maruz kalmıştır. 1709 tarihinden itibaren *Siciller* tarandığı zaman da deprem felâketini gösteren birçok belgeye rastlamak mümkün olmaktadır. Her deprem, birçok evin tahrip olmasına neden olmuş olabilir. İşte bu tabii felâketin, imkânı olan kişilerin ev yapmasını engellemesi mümkündür. Belki de birçok Antakyalı, imkânı olduğu halde, ev yapıp, bir sonraki depremde tahrip olmasını görmek yerine, kirada oturmayı da tercih etmiş olabilir. Bugün dahi, Antakya'da kiralık ev bulunmasında sıkıntı çekilmesi, bulunan evlerde bir, iki veya üç yıllık peşin para istenmesi, kanaatimizce bu eski alışkanlıkların uzantısı olmalıdır.

Buraya kadar saydığımız tüm etkenler, şehirde bulunan evlerin kirası- nı da cazip hale getirmiş olmalıdır. Çünkü *Sicillerde* bulduğumuz kira sözleşmelerinde yeralan bedellerin, başka şehirlere göre yüksek oluşu, böyle bir kanaat oluşmasına sebep olmaktadır.

3 - 1829 Tarihindeki Demografik Yapı

1829 (1245 h.) tarihindeki, *Antakya*'nın nüfusunu tespit edebilmek için, "*Antakya Şer'iyye Sicilleri*"nde yeralan yukarıda adlarından sıkça söz ettiğimiz "*Salyâne Defterleri*", "*Mahallât Defterleri*" ve "*Avârız ve Nüzül-Hânesi*

Defterleri" vb. gibi defterlere bakmamız gerekmektedir. Bu defterlerde, hem mahallelerin adları hem de "*Avârz-Hânesi Sayıları*" yer almaktadır (Bkz. Tablo III). Buradaki rakamları kullanarak, şehir nüfusu hakkında bazı "*tahminlerde*" bulunmamız, tespit ettiğimiz bu rakamları başka rakamlarla mukayese ederek bazı sonuçlar çıkarmamız mümkün olacaktır.

Tablo III'de görüldüğü gibi, bu tarihte *Antakya*'nın 29 mahallesi vardır. Bu 29 mahalle, toplam olarak 1427 "*Avârz-Hânesi*" olarak sayılmıştır³³. Bu tarihlerde, bir "*Avârz Hânesi*"nin kaç "*Gerçek-Hâne*" sayıldığına dâir kesin bir rakamı *şimdilik* tespit edemedik. Ama bu tarihlerde, diğer Anadolu Şehirleri üzerine yaptığımız çalışmalarda, bir "*Avârz-Hânesi*"nin 9, 10, 13, 15, 16, 53, 61, 5, 62 "*Gerçek-Hâne*" sayıldığına dâir kesin rakamlara rastladık³⁴. 1709 yılına ait tahmini nüfusu bulurken uyguladığımız yöntemle benzer bir yöntemle, "*Avârz-Hâne Sayısı*" olan 1427 rakamını bu "*Gerçek-Hâne Sayıları*" ile ayrı ayrı çarparak şehrin toplam ev sayısını, bu ev sayıları ile de 6 "*kat sayı*"sını çarparak tahmini toplam nüfusu bulacağız. Bu tahmini toplam sayılara 500 kişilik muaf olan (imam, müezzin, hatip, papaz, haham vb. gibi) kişi sayılarını da ekleyerek tahmini toplam nüfus hakkında bir fikir vermeye çalışacağız (Bkz. Tablo VII).

TABLO-VII

1829 TARİHİNDE ANTAKYA'NIN TAHMİNİ TOPLAM NÜFUSU

Sıra No.	1829 Tarihinde Avârz ve Nüzül Hânesi Sayıları	Gerçek-Hâne Sayıları	Avârz ve Nüzül Hânesi ile Gerçek-Hâne Sayılarının Çarpımından elde edilen toplam ev (gerçek-hâne) sayısı	Kat Sayı	Tahmini Nüfus (kişi olarak)	Tahmini Muaf Olan Nüfus	Muaflarla Beraber Toplam Tahmini Şehir Nüfusu	Düşünceler
1	1427	9	12843	6	77058	500	77558	
2	1427	10	14270	6	85620	500	86120	
3	1427	13	18551	6	111306	500	111806	
4	1427	15	21405	6	128430	500	128930	
5	1427	16	22832	6	136992	500	137492	
6	1427	53	75631	6	453786	500	454286	
7	1427	61,5	87760	6	526563	500	527063	
8	1427	62	88474	6	530844	500	531344	

³³ *Antakya ŞS.*; Defter No: 22/s. 57, b. 123.

³⁴ R. Özdemir; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 99-115.

Tablo VII'de görüldüğü gibi, 1829 yılına ait "*Avâız ve Nüzül Hânesi*" olarak verilen 1427 rakamını 9 ile 62 arasında değişen "*Gerçek-Hâne Sayıları*" ile çarparak, her sayı için 12843 ile 88474 arasında değişen ev sayılarını, bu ev sayıları ile bir ailenin 6 kişiden oluştuğu gerçeğini yansıtan "*kat sayı*" 6 rakamını çarparak 77058 kişi ile 530844 kişi arasında değişen tahmini toplam nüfusları, bu tahmini toplam nüfuslara şehirde vergiden muaf olan 500 kişilik nüfusu da ekleyerek 77558 kişi ile 531344 kişi arasında değişen tahmini toplam nüfusu vermeye çalıştık.

Tablo VII'de verdiğimiz bu rakamlardan hangisi doğrudur? Hangisi gerçeği yansıtmaktadır? Hangisine itibar etmemiz gerekmektedir? Yukarıda belirttiğimiz gibi, "*Avâız-Hâne Sayıları*" vergi toplamak amacıyla tanzim edilmiş sayılardır. Rakam ne kadar yüksek tutulursa, reayanın ödediği vergi de o nisbette fazla olmaktadır. "*Avâız-Hâne Sayıları*"nın, geniş bir zaman dilimi içinde nüfus tahminlerinde kullanılması, çıkan sayılara da kesin gözüyle bakılması büyük yanılgılara sebep olmaktadır. Her "*Avâız-Hâne Sayısı*" sadece tespit edildiği döneme ait bazı bilgiler vermeye yardım etmektedir. Kesin sonucu vermemektedir. Tablo - VII'de ortaya çıkardığımız sonuç, bunu net olarak sergilemektedir. Yaptığımız hesaplara göre, 1709 tarihlerinde 10 ile 15 bin kişi, 1736 tarihlerinde 13930 kişi olarak tespit ettiğimiz tahmini toplam nüfus, 1829 tarihinde, 7 ile 35 kat arasında artarak 77558 kişi ile 531344 kişi arasında artan bir rakama ulaşmış gözükmektedir. 100 ile 120 yılda, bir şehir nüfusunun bir anda 7 kat ile 35 kat arasında artması mümkün müdür? Bu sırada çeşitli Osmanlı Şehirlerindeki nüfus artışları da hesaba katılacak olursa bu mümkün değildir. Peki bu artış nereden ileri gelmektedir? Bu artışın sebebi:

a - Devletin malî durumu iyi olan reayadan daha fazla vergi almak için, 1709 tarihlerinde 251,5 hâne olan "*Avâız ve Nüzül Hâne Sayısı*"nı 5,67 kat artırarak 1427 hâneye çıkarmasından ileri gelmektedir. Önceki yıllarda "*Avâız-Hânesi*" tespit edilirken, şehirde bulunan bütün evler sayılır, zengin-fakir ayırımı tespit edildikten sonra, her mahallede fakir ve zengin evlerin kaçar "*Avâız ve Nüzül Hânesi*" sayılacakları ayrı ayrı tespit edildikten sonra, şehre ait kesin "*Avâız ve Nüzül Hâne Sayıları*" gerçekçi biçimde tespit edilmekteydi. Bu tarihlerde tespit edilen "*Avâız ve Nüzül Hâne Sayıları*", devletin en sıkıntılı dönemlerine rastlamaktadır. 1820-1827 tarihlerinde devleti uğraştıran Yunan İsyanı, 1826 tarihinde gerçekleşen Vâka-i Hayriye olayı (Yeniçeri Ocağının kaldırılması), 1828-29 Osmanlı-Rus Harbi, 1829-1833 Mısır Meselesi gibi iç ve dış hadiseler devleti idarî, askerî

yönden çok sarstığı gibi, malî açıdan da epeyce sarstmıştır. Devlet savaş döneminin mâlî sıkıntısını atlatabilmek için "Avârz ve Nüzül Hâne Sayıları" nı "savaş dönemi şartları"na uygun olarak yükseltmiş olmalıdır. Bu şartlarda, tamamen vergi toplamak amacıyla tanzim edilen "Avârz ve Nüzül Hânesi Sayısı" olan 1427 rakamının nüfus tahmininde kullanılması böyle bir yanlış ve yanılıgyı beraberinde getirmiştir. "Avârz-Hâne Sayıları"nın, nüfus tahminlerinde kullanılmasının getirdiği mahzurlar bu örnekte bir kere daha ortaya çıkmış olmaktadır.

b - Artışın ikinci sebebi; her mahalleye ait ayrı ayrı "Gerçek-Hâne Sayıları" tespit edilemeyişi olmalıdır. Belki ileriki çalışmalarımızda tespit edeceğimiz "Gerçek-Hâne Sayıları" 9, 10, 13, 15, 16 rakamlarından daha da az olmayacaklardır. Bu rakamları dahi esas alsak, şehrin tahmini toplam nüfusu 77558 kişi ile 137492 kişi arasında değişecektir. Kanaatimizce bu rakamlar da çok fazladır.

c - Artışın üçüncü sebebi; şehirdeki muaf olan unsurların kesin rakamlarının bilinmemesidir.

Bütün bu sebepler bir araya gelince, şehrin tahmini toplam nüfusunda çok fazla bir artış gözlenmektedir. Burada en büyük sebep "Avârz ve Nüzül Hâne Sayısı"nın 251,5 hânedan, 1427 hâneye yükseltilmesidir. Büyük ihtimalle, bu dönemde maddi durumu iyi olan şehir halkından, devlet, daha fazla vergi almak istemiştir. Halbuki aynı dönemlerde, 1785 tarihinde Ankara'da, 267 hâne olan "Avârz ve Nüzül Hâne Sayısı" nı, 1826 tarihinde 145,5 hâneye düşürerek reayadan daha az vergi alma cihetine gitmiştir³⁵. 1830 Nüfus Sayımına göre ise Ankara şehrinin toplam nüfusu 22586 kişidir³⁶. Görüldüğü gibi, Ankara'nın kesin toplam nüfusu olan 22586 sayısı ile, sadece vergi toplamak amacıyla tanzim edilen "Avârz ve Nüzül Hânesi Sayısı" 145,5 rakamı arasında tam bir uyum söz konusu değildir. Devlet, bu dönemde maddi durumu iyi olmayan Ankara halkının "Avârz-Hânesi Sayıları" nı düşürerek, vergi konusunda destek sağlamıştır.

Buraya kadar yaptığımız uzun açıklamalardan anlaşıldığı gibi, 1829 yılında *Avârz ve Nüzül Hânesi Sayısı* olarak tespit edilen 1427 rakamı, sadece vergi toplamak amacıyla, savaş dönemi ve olağanüstü şartlarda tespit edilmiş sayı niteliğindedir. Bu rakama dayanarak tespit ettiğimiz hiçbir sa-

³⁵ R. Özdemir; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 100-115.

³⁶ R. Özdemir; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s. 115-118.

yıyı tahmini nüfus rakamı olarak almamız mümkün gözükmemektedir. 1709, 1736 yıllarında tespit ettiğimiz 10 ile 15000 kişilik rakamın biraz artışı olan 15 ile 20000 kişilik tahmini rakamı kabul etmemiz daha gerçekçi gözükmemektedir. Zira, bu dönemlerde incelenen birçok Anadolu şehirlerinin tahmini nüfusları veya 1830 yılı sayım sonuçlarına dayanan kesin nüfus sonuçları bu sayılara çok yakın çıkmaktadır. Yukarıda açıkladığımız gibi, 1838'de Antakya'ya gelen seyyah Robinson, nüfusu 6000 kişi, Şemsettin Sami 16816 kişi, Bustânî 16657, 1848'de 17000 kişi, 1853'te H. Petermann 10000 kişi 1867'de Ahmet Cevdet Paşa 9904 kişi, 1880'de Sachau 17500 kişi, 1891'de V. Guinet 25000 kişi, 1899 tarihli Halep Salnâmesine göre 70648 kişi olarak verilmiştir³⁷. Bu tahminler de gözönünde bulundurulacak olursa, 1829 tarihlerinde şehir nüfusunun 15000 ile 20000 kişi arasında olduğunu tahmin etmemiz mümkün olacaktır. İleriki çalışmalarımızda, 1830 yılı nüfus sayımına ait herhangi bir bilgi ortaya çıkarılsa, daha net bir bilgi sunmak mümkün olacaktır.

4 - Etnik ve Dinî Duruma Göre Demografik Yapı

Mahallelerin etnik ve dinî durumlarını, "Antakya Şer'iyye Sicilleri"nde yer alan "Avârz ve Nüzül Hânesi Defterleri", "Salyâne Defterleri", "Mahallât Defterleri", "Tezvi ve Taksim Defteri", "Müfredât Defterleri" vb. gibi defterler ile diğer belgelerden öğrenmekteyiz. Yukarıda, mahallelerin etnik ve dinî durumları üzerinde ayrı ayrı durduk. Burada sadece nüfusları üzerinde durmaya çalışacağız.

Değişik Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, Antakya'da da birkaç etnik ve dinî unsur bir arada yaşamaktaydı. Tablo I ve Tablo III'de verdiğimiz gibi, 1709 tarihinde, şehir 23 mahalleden meydana gelip, 251,5 hâne 1 sülüs "Avârz-Hânesi" sayılmıştır. 1829 tarihinde ise 29 mahalle olup, 1427 "Avârz-Hânesi" nden oluşmaktadır. Belirttiğimiz defterler ile Sicillerde yer alan diğer belgeler incelendiği zaman, 1709 tarihindeki 23 mahalleden 7 tanesi müslim ve zimmî karışık, 16 tanesi de tamamen Müslümanlara aittir. 1829 tarihinde ise, 29 mahalleden yine 7 tanesi karışık, kalan 22 tanesi ise tamamen Müslümanlara aittir. Tespit edebildiğimiz karışık mahalleler şunlardır (Bkz. Tablo VIII).

Tablo VIII'de, 1709-1829 tarihlerinde karışık olan 7 mahallenin adları ile "Avârz-Hâne" sayılarını verdik. 1709 tarihinde 16 müstakil Müslüman

³⁷ *Yurt Ansiklopedisi*, C. 5, s. 3394-3399; H. Sahillioğlu; a.g.tebliğ.

Türk mahallesi ile 1829 tarihinde 22 Müslüman Türk mahallesinin adları ile "Avârz-Hâne" sayılarını Tablo I ile Tablo III'de verdiğimiz için bu tabloda yeniden zikretmekten kaçındık. Sadece, mukayese imkânının doğması için, "Avârz-Hâne" sayılarının verilmesi ile yetindik.

TABLO - VIII

1709 - 1829 TARİHLERİNDE ANTAKYA'DA MÜSLÜMAN VE ZİMMİLERLE KARIŞIK OLAN MAHALLELER

Sıra No.	Mahallenin Adı	1709 Tarihinde Avârz-Hâne Sayıları	1709 Tarihinde 16 Müslüman Türk Mahallesi'nin Avârz-Hâne Sayıları	1829 Tarihinde Avârz-Hâne Sayıları	1829 Tarihinde 22 Müslüman Türk Mahallesi'nin Avârz-Hâne Sayıları	Düşünceler
1	Sofular	26	—	83	—	Türkler-Ermeniler karışık yaşıyordu.
2	Sarı Mahmut	7	—	37	—	Türkler-Ordoks Rumlar karışık.
3	Dörtayak	14	—	185	—	Türkler-Ermeniler karışık yaşıyordu.
4	Günlük	5,5	—	76	—	Türkler-Belli değil.
5	Kantara	11 (1 Rub'u)	—	49	—	Türkler-Hıristiyan Araplar karışık.
6	Kastal (1 Sülüs)	5,5 (1 Sülüs)	—	31	—	" "
7	Mahsen	19	—	103	—	Türkler-Araplar-Yahudiler karışık.
	Toplam	88 (1 Rub 1 Sülüs)	163,5	564	863	

Bu 7 mahallede, Müslüman Türkler, Hıristiyan Araplar, Hıristiyan Rumlar, Hıristiyan Ermeniler ile Musevî Yahudiler gibi 5 etnik unsur ile 3 semavî din bir arada yaşamaktaydı.

Müslüman Türkler, Sarı Mahmut mahallesinde, Hıristiyan *Ortodoks Rumlarla*³⁸, *Sofular* ile *Dörtayak* mahallelerinde "*Hıristiyan Ermenilerle*"³⁹, *Kastal*,

³⁸ *Antakya ŞS.*; Defter No: 55/b. 17, 18 vd.

³⁹ *Antakya ŞS.*, Defter No: 1/s. 9, 10; Defter No: 47/b. 7; Defter No: 49/b. 1, 49; Defter No: 55/b. 455 vd.

*Kantara ve Mahsen mahallelerinde Hıristiyan Araçlarla*⁴⁰, *Mahsen mahallesinde Musevî Yahudilerle*⁴¹. *Günlük* mahallesinde etnik yapısını tespit edemediğimiz zimmî unsurlarla bir arada karışık vaziyette yaşamaktaydılar⁴².

Bu unsurların nüfusları ne kadardı? Toplam şehir nüfusu içindeki oranları ne kadardı? Bu sorulara kesin cevaplar vermek oldukça zor gözükmektedir. Sicillerde, bu mahallelerle ilgili olan belgeler gözönünde tutulduğu zaman, nüfusun büyük çoğunluğunun Müslüman Türklerden oluştuğu kanaati uyanmaktadır. Belgelerde geçen yüzlerce ismin öz Türkçe kişi adlarından oluşması bu kanaati uyandırmaktadır. Sadece *Sarı Mahmut*, *Sofular* ile *Dörtayak* mahallelerinde birazcık zimmî nüfusun fazlalığı dikkati çekmektedir. Diğer mahallelerde birkaç evi geçmemektedir.

Tablo VIII'de görüldüğü gibi, bu 7 mahallenin 1709'daki "*Avânz-Hâne*" sayısı 88 hânedir. Bu rakam, toplam "*Avânz-Hâne*" sayısı olan 251,5 hânenin % 34,99'unu teşkil etmektedir. Geri kalan % 65,01'i müstakil Müslüman Türk mahallelerine aittir. 1829'daki "*Avânz-Hâne*" sayısı ise, 564'tür. Bu rakam da toplam 1427 "*Avânz-Hâne*" sayısının % 39,52'sini teşkil etmektedir. Geri kalan % 60,48'i müstakil Müslüman Türk mahallelerine aittir. 1709 tarihine ait olarak tesbit ettiğimiz % 34,99 karışık nüfus ile 1829 yılına ait olarak tesbit ettiğimiz % 39,52'lik karışık nüfusun ne kadarı Müslüman Türk, ne kadarı Zimmî unsurlara aittir? Bu soruya da kesin rakamlarla cevap vermek oldukça zor gözükmektedir. Sicillerde, bu 7 mahalle ile ilgili olarak tespit ettiğimiz belgelerden büyük çoğunluğunun Müslümanlara, yine belgelerde geçen isimlerden büyük çoğunluğunun Türkçe olmasından hareket ederek, bu yüzdelerin 3/4'ü Müslüman Türklere, 1/4'ü de zimmîlere ait idi dememiz mümkün olmaktadır. Bu tespitten sonra şehir nüfusunun % 8 veya 10'unun (çok iyimser olarak % 15) zimmî, % 90 veya 92'sinin Müslüman Türklerden oluştuğunu söylememiz mümkündür.

1891 yılında *Antakya Kazası* üzerine çalışan V. Cuinet, 20.000 Suriyeli Arap, 10.000 Nusayrî, 16.584 Ermeni, Rum, Süryani, Keldâni, 16.000 Türk ve Çerkez nüfus vermiştir. Aynı yıl (1891) yayınlanan "*Halep Salnâmesinde Antakya Kazası*"nın, toplam 60.394 kişilik nüfustan 54.423 kişininin

⁴⁰ *Antakya ŞS.*; Defter No: 1/s. 12; Defter No: 47/b. 161; Defter No: 55/b. 987.

⁴¹ *Antakya ŞS.*; Defter No: 2/s. 43.

⁴² *Antakya ŞS.*; Defter No: 49/b. 64; Defter No: 55/b. 987.

Müslüman geri kalan 5971 kişininin Ermeni, Rum ve Yahudi gibi zimmî olduğu kayıt edilmiştir⁴³. Bu rakamlar, "Antakya Kazası"nın merkezi ile nahiyeye ve köylerine aittir. Merkezin nüfusunu tam olarak vermektense uzaktır. Değişik tarihlerde Osmanlı şehirlerini dolaşan batılı seyyahlardan bazıların, genellikle zimmî nüfusu fazla göstermeye çalıştıkları gözlenmektedir. 1890'lardan sonra, Osmanlı ülkesinde misyonerlik faaliyetlerinin başlamasından sonra bu durum daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Bazı seyahatlerin zimmî nüfus hakkında yaptıkları tahminlerin, resmî rakamlardan birkaç kat daha fazla olması bunu açık olarak göstermektedir.

Sonuç olarak, Antakya'nın nüfusunu öğrenmek amacıyla 1830 yılında, Osmanlı yönetimi tarafından nüfus sayımı yapılabilse idi, daha berrak rakamlarla sonuca gitmemiz mümkün olacaktı. Ama, şimdilik böyle bir rakamdan mahrum olduğumuzu belirtmek gerekmektedir.

V - Mahalleleri Meydana Getiren Evlerin Fizikî Yapısı

Bu konunun iyi anlaşılabilmesi için, ilk akla gelebilen şu soruların doğru olarak cevaplandırılması gerekmektedir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz mahalleleri meydana getiren evlerin mimarî özellikleri nasıldı? İnsanların rahat etmesi için nasıl tasarlanmıştı? Rahat ve huzuru sağlamak için hangi elemanlardan faydalanılmıştı? Bir ailenin yaşadığı ev ne kadar büyüklükteydi? Bu evlerde ne tür malzemeler kullanılmıştır? Belirli özelliklere sahip Antakya evleri kaçta alınıp-satılıyordu? Mahalleleri meydana getiren evler, hangi plâna göre yerleşmişti? Mahallelerin oluşumu incelendiği vakit nasıl bir şehir plânı ortaya çıkabilir? vb. gibi soruları saymak mümkündür.

Bu soruların doğru cevaplarını *Antakya Şer'iyye Sicilleri*'ne yansıyan "Ev Satış Hüccetleri", "Ev Hibe Hüccetleri", "Ev İnşa ve Tamir Hüccetleri", "Ev Anlaşmazlık Hüccetleri", "Vakfiyeler" vb. gibi resmî kayıtlar ile yine *Siciller*'de yer alan ve yukarıda söz ettiğimiz "Mahallât Defterleri", "Hâne Defterleri", "Tevzi ve Taksim Defterleri", "Avârız ve Nüzül Hânesi Defterleri", "Sâlyâne Defterleri" vb. gibi defterlerden geniş ölçüde öğrenmemiz mümkündür.

Belgelerden anlaşıldığına göre, Antakya evleri, genellikle "tahtâni" veya "fevkâni" (tek veya iki katlı) yapıda, üzeri kiremitle örtülü, giriş ve ön cep-

⁴³ *Yurt Ansiklopedisi*, C. 5, s. 3396-3397.

helerinde "sütun ve kemerler" yer almaktadır. Uygun yerlerde "çardak ve sayegah" denilen yazlık kısımlar, evlerin büyüklüğüne göre, iç kısımlarda birkaç tane "oda", bir "kiler", bir "mutfak" bulunmaktadır. Bu mimari özellikte tasarlanan evlerin genellikle birer "avlu" su, avlu içinde bir "kenef" (hela), bir "su kuyusu", birkaç tane "Turunç Ağacı", birkaç tane "Nar Ağacı", birkaç tane "Limon Ağacı", birkaç tane "Zeytin Ağacı", birkaç tane "Meyvesiz Ağaç", bir veya iki kök "Üzüm Asması" bulunmaktaydı. Bulduğumuz birçok "Satış Hücceti"nde yaklaşık aynı özellikler ile evlerin fiyatları yer almaktadır. Meselâ: Ocak sonları 1710 (Evâhir-i Zilkade 1121) tarihli bir "Satış Hücceti"ne göre, Antakya'nın "Uncular" Mahallesi'nde oturan Ali Han bin Mehmed adlı kişi Antakya mahkemesine gelerek aynı mahallede hududları belli olan ve üzeri kiremitle örtülü, tek katlı, birkaç odalı, yarım mutfağı, yarım "sayegah", yarım avlusu, bir "kenef" (hela), yarım su kuyusu, bir dip (kök) turunç ağacı, birkaç meyveli ve meyvesiz ağacı, bir üzüm asması olan evi, yine aynı mahallede oturan Kahveci Yusuf Çelebi bin Hacı Ahmed'e 20 guruşa sattığını⁴⁴, Şubat başları 1709 (Evâsıt-ı Muharrem 1121) tarihli başka bir "Satış Hücceti"ne göre, Antakya'nın *Sekâkin* mahallesi'nde oturan ve Mısır Kahire Yeniçerilerinden olan el-Hac Ahmed bin Muslu adlı Çorbacı'nın mahkemeye gelerek, Antakya'nın *Dörtayak* mahallesi'nde hududları belli olan ve üzeri kiremitle örtülü, sütunlu, tek katlı, iki odası, avlusu, kenefi, su kuyusu, 5 turunç ağacı, 2 nar ağacı, 2 üzüm asması olan evini, hâla Mısır'da bulunan Kara Mustafa Beşe'ye 200 guruşa sattığını⁴⁵, 13 Nisan 1709 (2 Safer 1121) tarihli başka bir "Satış Hücceti"nde, Antakya'nın *Kastal* mahallesi'nde oturan Hesna binti Meziç adlı Nasraniye (hıristiyan zimmî), mahkemede, üzeri kiremitle örtülü, avlulu bir evi Osman Çavuş bin Hacı Ahmed'e 40 guruşa sattığını⁴⁶, Mart başları 1709 (Evâsıt-ı Zilhicce 1120) tarihli bir başka "Satış Hücceti"nde, *Habibü'n-Neccar* mahallesi'nde oturan Küçük Mehmed Ağa İbni Süleyman Ağa, Mahkemede, *Tut* mahallesi'nde hududları belli olan, üzeri kiremitle örtülü, 2 tahtânî, 2 fevkânî odalı, bir fevkânî sayegahlı, bir toprak mutfaklı, bir kenefi, bir avlusu olan evini Kara Ali Çelebi İbni el-Hac Ali'ye 165 guruşa sattığını⁴⁷, Mayıs başları 1709 (Evâsıt-ı Safer 1121) tarihli bir "Vakfiye" de *Habibü'n-Neccar* mahallesi'nde oturan Ayşe binti Mehmed adlı hatunun, mahkemeye gelerek, *Habibü'n-Neccar* mahallesi'nin "Rikâbiye

⁴⁴ Antakya ŞS.; Defter No: 1/s. 2, b. 3.

⁴⁵ Antakya ŞS.; Defter No: 1/s. 8, b. 19.

⁴⁶ Antakya ŞS.; Defter No: 1/s. 12, b. 30.

⁴⁷ Antakya ŞS.; Defter No: 1/s. 12 b. 32.

Bölüğü" adı verilen "Koltuk Mahalle"sinde bulunan ve hududları belli olan üzeri kiremitle örtülü, sütunlu, "asma altı" olan, avlulu, bir kenefi, 1/3 hissesine sahip olduğu bir su kuyusu, bir nar ağacı, bir üzüm asması olan evini, "Rikabiye Bölüğü" denilen "Koltuk Mahalle"nin "Avârz Resmi"ni ödemek üzere "İmameyn (İmam Yusuf ve İmam Muhammed) kavline göre vakıf ettiğini, İcâr "akar"ının (gelir, nema) mahalle Avârzına sarf olunmasını" istiyerek vakf ettiğini görmekteyiz⁴⁸. Arka arkaya verdiğimiz 5 ayrı örnekten anlaşıldığı gibi, 1709 ve 1710 tarihlerinde, Antakya evlerinin mimarî özellikleri, tasarım biçimleri, insanların evlerdeki yaşama alışkanlıkları, kimlerin ev alıp kimlere sattıkları, mahallelere ve evlerin durumlarına göre ev fiyatları net olarak ortaya çıkmaktadır. XVIII. yüzyılın başlarında gördüğümüz bu özellikleri daha sonraki tarihlerde de görmekteyiz. Meselâ: 18 Ağustos 1736 (10 R. Âhir 1149) tarıhli "Satış Hüceti"ne göre, Kanavât mahallesinde oturan Ali bin Mehmed adlı kişi mahkemeye gelerek, "Sarı Mahmud" mahallesindeki hududları belli olan tek katlı, 2 odalı, avlusu, kuyusu ve diğer müştemilatı olan evini, Antakya Kethüda Yeri olup Kantara mahallesinde oturan Abdülkadir Ağa İbni Kasım Ağa'ya 30 guruşa sattığını⁴⁹, 11 Ekim 1736 (5 Cemaziye'l-Âhir 1149) tarihli bir başka "Satış Hüceti"nde ise, Kantara mahallesinde oturan el-Hac Mustafa Ağa İbni el-Hac Osman adlı kişinin vekili Hüseyin Ağa bin Halil Ağa marifetiyle, mahkemede, Kantara mahallesindeki hududları belli olan tek katlı, avlusu ve diğer müştemilatı olan evini, Kantara mahallesinde oturan aynı Kethüda Yeri Abdülkadir Ağa İbni Kasım Ağa'ya 60 guruşa sattığını görmekteyiz⁵⁰.

XIX. yüzyıldan itibaren incelediğimiz vesikalarda, evlerin mimarî özellikleri aynı kalmakla beraber, fiyatlarının oldukça fazla arttığını görmekteyiz. Meselâ: 1888 (1306) tarihinde Dakikiyye mahallesinde biri tam, 2 evin yarım hissesinin 5000 guruřa⁵¹, aynı tarihte (1888) Sofular İslam mahallesinde bir evin 1500 guruřa⁵², 1893 (1311) tarihinde Dörtayak mahallesinde bir evin 3000 guruřa⁵³, aynı tarihte Meydan mahallesinde bir evin 10.000 guruřa⁵⁴, Şirinbeğ mahallesinde 3000 guruřa⁵⁵, 1894 (1312) ta-

⁴⁸ Antakya ŞS.; Defter No: 1/s. 45, b. 120.

⁴⁹ Antakya ŞS.; Defter No: 2/s. 55, b. 75.

⁵⁰ Antakya ŞS.; Defter No: 2/s. 56, b. 78.

⁵¹ Antakya ŞS.; Defter No. 47/b. 6.

⁵² Antakya ŞS.; Defter No: 47/b. 7.

⁵³ Antakya ŞS.; Defter No: 49/b. 1.

⁵⁴ Antakya ŞS.; Defter No: 49/b. 82.

⁵⁵ Antakya ŞS.; Defter No: 49/b. 42.

rihinde, *Dutdibi* mahallesindeki bir evin 3000 guruşa⁵⁶, *Dakikiyye* mahallesinde 7500 guruşa⁵⁷, *Şenlik* mahallesinde 4000 guruşa⁵⁸ satıldığını görmekteyiz.

Konuyu daha iyi vurgulayabilmek için, buraya kadar birçok örnek verdik. Bu örneklerden anlaşıldığı gibi, Antakya evleri bir veya iki katlı, çardaklı, sayegahlı, avlulu, kuyulu ve ağaçlı bir mekan olarak tasarlanmıştır. Şehrin, Asi nehri ile dağ arasındaki bir koridora yerleşmesinden dolayı da, evlerin genellikle iki tarafından birbirine bağlandığını, sokakların dar ve karmaşık yapı arzettiğini, bazı sokaklara geçişin, evlerin altında inşa edilen kemerli geçitlerden sağlandığını, bu nedenle bazı mahalle veya sokakların tehlike anında veya gece geç saatlerde büyük kapılarla kapatılabilmek üzere özelliğine sahip olduklarını görmemiz mümkün olmaktadır.

Yine örneklerden anlaşıldığı gibi, *Sekâkîn*, *Dörtayak*, *Kastal*, *Habibü'n-Neccar*, *Sarı Mahmud*, *Kantara* vb. gibi mahalleler "*Kethüdayeri*", "*Yeniçeri Çorbacısı*" ve "*Ağa, Beşe*" gibi unvanları taşıyan askerî zabıt ve askerî tâifenin oturmayı tercih ettikleri mahalleler durumundadır.

Tasarımını verdiğimiz evlerin fiyatları da mahallere ve evlerin mimarî özelliklerine göre değişkenlik arz etmekteydi: 1709-1736 tarihlerinde 20, 30, 40, 60, 165, 200 guruş (bazı evlerin bu fiyatlardan daha az veya daha çok para ile satılması mümkündür) gibi fiyatlara alınıp-satıldığını, bu tarihlerden 158-179 yıl sonra, yani 1888-1894 tarihlerinde bu fiyatların % 100, 200, 300, 400, 500 kat artıp, 1500, 3000, 4000, 5000, 7500, 10.000 guruşa yükseldiğini görmekteyiz.

Bu açıklamalardan sonra, *Antakya* evlerinin, bölgenin iklimine göre tasarlandığını, insanların rahat yaşaması için bölümler oluşturulduğunu, bölgede yetişen çeşitli ağaç ve bitkilerden geniş ölçüde istifade edildiği, evlerin, odalar, çardak, sayegah ve avlu esasına göre şekillendirildiğini söylememiz mümkündür. Bu özelliğinden dolayı, *Antakya* ev mimarisinde insanın rahat ve mutluluğunun ön plânda tutulduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

VI - Mahalle Sakinleri Arasındaki Sosyal Münasebetler

Yukarıda zikrettiğimiz I, II, III, IV, VIII. nolu tablolarla şehri meydana getiren mahallelerin adlarını, sayılarını, büyüklüklerini, etnik ve dinî

⁵⁶ *Antakya ŞS.*; Defter No: 49/b. 165.

⁵⁷ *Antakya ŞS.*; Defter No. 49/b. 113.

⁵⁸ *Antakya ŞS.*; Defter No: 49/b. 114.

durumlarını ayrı ayrı verdik. Özellikle Tablo VIII'de, yedi mahallenin etnik ve dinî yapılarını ayrı ayrı belirttik. Verdiğimiz bilgilerden sonra hemen akla şu sorular gelmektedir. Müstakil veya karışık olan mahallerde oturan reayanın birbirleri arasındaki insanî, dinî, ahlâkî, kültürel, ticarî münasebetler nasıldı? Mahalleleri veya şehri büyük ölçüde rahatsız eden hukûkî, dinî, etnik, kültürel, ekonomik, ticarî ve sosyal problemler var mıydı? vb. gibi soruları saymak mümkündür. Bu sorulara doğru cevap bulabilmek için, yukarıda sözünü ettiğimiz *Antakya Şer'iyye Sicillerinde* yer alan "ferman, berat, buyuruldu, mektup, pusula, ilâm-ı şer'i, hüccet-i şer'iyye, mürasele-i şer'iyye" vb. gibi belgelere bakmak gerekmektedir.

Bizim bu belgeler üzerinde yaptığımız uzun çalışmalardan sonra, Müslümanlarla, zimmîler arasında dinî ve etnik bir sürtüşmenin olmadığı, komşuluk ilişkilerinin iyi olduğu, karışık mahallerde oturan Müslim ve zimmîlerin birbirlerine misafirliğe gittiklerini, mahalle dışında iş ve ticarî ortaklık kurduklarını, birbirlerine canlı hayvan, hububat, ticarî emtia vb. gibi menkul ve bağ, bahçe, ev, dükkan gibi gayr-i menkul alıp-sattukları, birbirlerine ödünç nakit para alıp-verdiklerini, dinî, ahlâkî, fikrî ve etnografik açıdan eşit, serbest ve hür oldukları, hukûk önünde eşit oldukları, birbirlerine vekil, kefil, vasi, nâzır, kayyım ve şahit oldukları, "ehl-i örf" ve "ehl-i şer" mensubu denilen idareci ve hukukçular önünde eşit muameleye tabi tutulduklarını tespit etmemiz mümkün oldu. Bu konularla ilgili olarak *Sicillerde* oldukça fazla belge bulunmaktadır. Mesalâ: 14 Mart 1709 (2 Muharrem 1121) tarihinde, Antakya'nın *Saha* mahallesinde oturan Mustafa Beğ bin Çerkez Hacı Hüseyin vefat eder. Arkada kalan küçük çocukları Mehmet ve Mervehan'a karısı (çocukların anası) Safiye binti Ali adlı hatunun mahkemece vasi tayin edildiğini⁵⁹, 7 Nisan 1709 (26 Muharrem 1121) tarihinde, *Sofular* mahallesinde oturan Ermeni asıllı Uğurlu ölür. Arkada kalan küçük çocuğu Arhuk'a annesi Hatun binti Yakob adlı kadının mahkemece vasi tayin edildiğini⁶⁰, Şubat başları 1709 (Evâhir-i Zilkade 1120) tarihinde, Antakya'nın *Hümmare* mahallesinde oturan Rahime Hatun adlı kadının veraset davasını yürütmek amacıyla şahitler huzurunda kocası Abdülkadir Efendi İbni Mehmet Efendi'yi vekil tayin ettiğini⁶¹, Temmuz

⁵⁹ *Antakya ŞS.*; Defter No: 1/s. 7, b. 18. Aynı konuda birçok örnek bulmak mümkündür (Bkz. *Antakya ŞS.*; Defter No: 1/s. 10, 17, 133; Defter No: 55/b. 2, 17, 18; Defter No: 47/b. 11; Defter No: 49/b. 127).

⁶⁰ *Antakya ŞS.*; Defter No: 1/s. 9, b. 23.

⁶¹ *Antakya ŞS.*; Defter No: 1/s. 1, b. 1. a. Bu konuda birçok belge numarası vermek mümkündür (Bkz. *Antakya ŞS.*; Defter No: 1/s. 2, b. 2. a; Defter No: 1/s. 6. 14, Defter No: 55/b. 2, 3).

başları 1709 (Evâhir-i R. Âhir 1121) tarihli "hüccet-i şer'iyye"ye göre Mukbel mahallesinde oturan iki Müslim kadının ticarî alış-veriş ve ortaklık kurduklarını⁶², 18 Temmuz 1709 (10 C. Evvel 1121) tarihli "borç hücceti"ne göre Mukbel mahallesinde oturan Emine binti Hacı Halil adlı hatunun, aynı mahallede oturan Demirci Abdullah bin Fetullah üzerine 500 atik (eski) Zolatlık borç davası açtığını⁶³, 28 Kasım 1735 (12 Recep 1148) tarihli, Haleb Beylerbeyine hitaben yazılmış bir "arzuhal"den, Ali adlı Müslim kişinin, Yosef veled-i İshak adlı kişi üzerine 300 gurusluk alacak davası açtığını⁶⁴, 13 Nisan 1709 (2 Safer 1121) tarihli "ev satış hücceti"nden, Kastel mahallesinde oturan Hesna binti Meziç adlı nasrânî (Hıristiyan) kadının Osman Çavuş bin Hacı Ahmed'e, aynı mahalledeki evini 40 guruşa sattığını⁶⁵, Nisan başları 1710 (Evâil-i Safer 1122) tarihli "hüccet-i şer'iyye"den, Süveydiye (Samandağ) Nahiyesine bağlı Kelebek köyünde oturan Hacı Ebu Bekir bin Osman adlı kişinin oğlunu, aynı köyün "mültezimi" olan ve Antakya'da Hümmare mahallesinde oturan Osman Çavuş Ağa bin Hacı Ahmed'in bir anlaşmazlıkta darben öldürdüğünü, Mültezimin "Haleb Eyalet Divanı"nda "murafaa" (üst mahkeme yargılaması) edilerek yargılandığını, 100 gurus nakit bir zümrüt yüzük karşılığı "dem ve diyet parası" (kan parası) ödeyerek cezalandırıldığını görmekteyiz⁶⁶. Buraya kadar, arka arkaya verdiğimiz 8 örnekten anlaşıldığı gibi, şehir halkı arasında insanî, dinî, etnik, hukukî, idarî, ticarî, ekonomik ve sosyal açıdan, ufak tefek istisnalar hariç tutulursa, büyük boyutlara varan ayrılık ve sürtüşmeler yoktu demek mümkündür. Aksine, "halk arasında tam bir kaynaşma ve tesanüt vardı" demek daha doğru olacak bir yaklaşım şekli olmalıdır.

Yaklaşık aynı tarihlere isabet eden, incelemeye tabi tuttuğumuz birçok Osmanlı şehrinde, benzer sonuçları tespit etmişiz⁶⁷. Bu konuda en önemli faktör, devleti temsil eder "ehl-i örf" ve "ehl-i şer" mensubu denilen

⁶² Antakya ŞS.; Defter No: 1/s. 24, 25, b. 65, 66.

⁶³ Antakya ŞS.; Defter No: 1/s. 40, b. 110.

⁶⁴ Antakya ŞS.; Defter No. 2/s. 142, b. 198.

⁶⁵ Antakya ŞS., Defter No: 1/s. 12, b. 30.

⁶⁶ Antakya ŞS.; Defter No: 1/s. 90, b. 266, s. 56, b. 160.

⁶⁷ R. Özdemir: *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara, 1986; R. Özdemir; "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Türk Tarih ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1987; R. Özdemir; "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı IX, İstanbul, 1989; R. Özdemir: "Harput ve Çemişgezek'te Askerî Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı V, İzmir, 1990 vd.

idareci ve hukukçuların, reaya arasında insanî açıdan, dinî ve etnik açıdan, hukukî ve idarî açıdan, malî ve sosyal açıdan, adil, eşit, hoşgörülü ve yansız davranmalarının, insan hak ve hukukuna saygılı olmalarının, imparatorluk yönettiklerinin bilincinde olmalarının büyük rolü olmuştur olmalıdır. Devletin, hukuk devleti, hak ve hukukta eşitlik kavramı üzerine inşa ettiği sistem, reaya arasında böyle birlik ve kaynaşmayı sağlamış denilmesi yanlış bir tespit olmayacaktır. Bu açıdan, Osmanlı sisteminin, kendi belgeleri kullanılarak daha fazla incelenmesi gerekmektedir. *Ser'iyye Sicilleri* ile diğer arşivlere dayalı olarak yürüttüğümüz devlet idaresi, devlet ile reaya arasındaki idarî, hukukî, dinî, askerî, malî ve sosyal münasebetler, devletle reaya arasındaki dengeleri sağlayan hukukî değerler konulu çalışmamız tamamlandığı zaman, bu konularda bilinenlere yeni bilgiler ekleyeceğine inanmaktayız.

Sonuç

Buraya kadar Antakya'nın tarihî gelişimi, kal'a ve fonksiyonları, Osmanlı döneminde şehrin idarî statüsü, 1709, 1829 tarihlerinde şehrin mahalleleri, bu mahallelerin etnik ve dinî yapıları, aynı mahallelerin 1709, 1736, 1829 tarihlerindeki demografik yapıları, mahalleleri meydana getiren evlerin fizikî yapıları, mahalle ve şehir halkı arasındaki sosyal münasebetler üzerinde ayrı ayrı durduk. Bu incelemeden sonra, şu sonuçları çıkarmak mümkündür.

1 - Antakya 1085 tarihinde Türk egemenliğine geçtikten sonra, Selçuklu, Memluklu ve Osmanlı devletleri arasında el değiştiren ve Türkler tarafından idare edilen bir şehir durumuna gelmiştir.

2 - 1515 (1517) tarihinde Osmanlı egemenliğine giren Antakya, "*Haleb Eyaleti*"ne bağlı bazan bir "*Sancak*" (Liva), bazan bir "*Kaza*", bazan da "*Mukataa Sancak*" olarak idarî düzenlemeye tabi tutuldu. Bu tarihten itibaren, "*Merkez Antakya Kazası*" "*Süveydiye (Samandağ)*, *Cebel-i Akra (Keldağ)*, *Kuseyr*, *Altınöz* ve *Ordu (Yayladağ)*" nahiyelerinden oluşan bu idarî ünite, "*Sancak Beyi*, *Mütesellim* ve *Voyvoda*" denilen "*ehl-i örf*" mensupları ile "*Kadı*, *Nâib*" gibi "*ehl-i şer*" mensupları tarafından idare edilir oldu. 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Fransız işgalinde kalan şehir, 1921-1939 tarihleri arasında muhtar, 1939'dan sonra ise Türkiye'ye iltihak ederek, vilâyet idaresi içinde yerini almıştır.

3 - Şehrin etrafı antik çağlarda 1,5 km genişliğinde, 3,5 km uzunluğunda toplam 12 km genişliğinde kesme taş ve tuğladan inşa edilmiş kal'a ile çevrili idi. Bu kal'ada, değişik cephelerden 8 tane kapı bulunmaktaydı. Sözüünü ettiğimiz kal'anın Osmanlı dönemindeki fonksiyonları ile "kal'a görevlileri" hakkında şimdilik pek fazla bilgi bulmak mümkün olmadı.

4 - 1709 tarihinde, şehirde 23 mahalle vardı. Bu mahallelerin tamamı 251,5 hâne bir sülüs "Avârız-Hânesi" sayılıp, 2477 guruş 4,5 sümün vergi ödemekteydiler. Bu mahallelerden Tut, Habibü'n-Neccar, Sofular, Kana vat, Mahsen, Dörtayak, Kantara, Sarı Mahmud, Cami-i Kebir mahalleleri en büyük mahalleler durumundaydı.

5 - 1736 tarihinde bu 23 mahalleye 14 mahalle daha eklenmiştir.

6- 1829 tarihinde ise şehir, 29 mahalleye bölünmüş vaziyetteydi. 1709-1829 tarihleri arasında şehrin toplam mahalle sayısı 37'ye ulaşmaktadır.

7 - Şehri oluşturan 37 mahalleden, *Sofular, Sarı Mahmud, Dörtayak, Günlük, Kantara, Kastal* ve *Mahsen* mahalleleri Müslüman ve zimmî karışık mahalleler olup, geri kalan 30 mahalle Müslümanlara aitti.

8 - Şehirdeki bu karışık mahallelerde Müslüman Türkler, Hıristiyan Araplar, Hıristiyan Rum ve Ermeniler ile Yahudiler bir arada yaşamaktaydılar. Yani bu 7 karışık mahallede 5 etnik unsur ile 3 semavî din bir arada yaşamaktaydı.

9 - 1709 tarihinde şehrin tahmini toplam nüfusu 10 ile 15 bin arasında, 1736 tarihinde, 14 bin civarında, 1829 tarihinde ise 15 ile 20 bin kişi arasında değişmekteydi.

10 - 1709-1829 tarihleri arasında tesbit ettiğimiz 37 mahallede yaşayan nüfusun % 8 veya % 10'u zimmilere, geri kalan % 90 veya 92'si Müslüman Türklere ait idi.

11 - Mahalleleri meydana getiren evler, genellikle bir veya iki katlı, üzeri kiremitle örtülü, sütunlu, kemerli, sayegah ve çardaklı, kuyulu, avlulu, avlu içinde turunç, nar, limon, zeytin ağaçları, üzüm asmaı bulunan mimarî yapıda tasarlanmıştır. Bu türdeki evlerin fiyatları 1709-1736 tarihlerinde 20 guruş ile 200 guruş arasında değişirken, 1888-1894 tarihlerinde 1500 guruş ile 10.000 guruş arasında değişmekteydi.

12 - Sicillerde yer alan birçok belgeden anlaşıldığına göre, şehir halkını oluşturan Türkler, Araplar, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler arasında

büyük boyutlara varan sürtüşmeler yoktu. Aksine, komşuluk ilişkileri iyi idi. Birbirleri ile iş ortaklığı, ticarî alış-veriş, borç para alıp-verme gibi malî konularda, birbirlerine vasi, nâzır, kayyım, kefil, vekil ve şahit olma gibi hukukî ve sosyal konularda dayanışma içinde idiler. Bu yakınlaşmada, Osmanlı "*ehl-i örf*" ve "*ehl-i şer*" mensupları denilen idareci ve hukukçularının insanî, hukukî, adlî, idarî, malî, askerî ve sosyal konularda eşit, tarafsız ve adil davranmalarının büyük rolü vardı, gibi belli başlı sonuçları çıkarmamız mümkündür.

